

VI – ORGANIZACIJA DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE U PERIODU 1878-1918 U BOSNI I HERCEGOVINI

Pošto je Karlo Paržik od 24.III 1886. do svog penzionisanja prema carskoj odluci od 8.IV 1916. godine¹ radio kao službenik Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade u Sarajevu (ZVS), u kojem je napredovao do šefa Odsjeka za visokogradnju, izvjesno je da su opšti organizacioni, zakonski i drugi uslovi rada ove službe dobrim dijelom određivali i njegov profesionalni put. Upoznavanje sa glavnim karakteristikama organizacije, domena i razvoja ove službe, kao i sa ličnostima koje su bitno uticale na državnu graditeljsku djelatnost omogućava potpunije sagledavanje i razumijevanje objektivnih okolnosti, političkih, kulturnih i tehničkih, koje su uticale ne samo na raznovrsnost projekata, nego i na njihov konačan izgled i izvođenje.

VI.1.0. – OSNIVANJE DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE U PERIODU 1879-1884

Na čelu cjelokupne uprave BiH u periodu austrougarske okupacije bilo je Zajedničko ministarstvo finansija (ZMF) sa sjedištem u Beču, kako je to bilo ustanovljeno odlukama od 16.X i 29.X 1878. godine, a odlukom od 9.III 1879. godine bio je oformljen “bosanski ured”.² ZMF je imao vrhovni nadzor u svim dijelovima uprave, a izdavao je direktive i instrukcije u svim, pa tako i tehničkim poslovima.³ Od 1883. godine ZMF je imao pravo odlučivanja ne samo o pojedinačnim gradnjama, nego i o cjelokupnom godišnjem građevinskom programu.⁴

Dakle, svi projekti koji su rađeni u državnim tehničkim službama u BiH morali su se dostavljati, nakon revizije u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, na odobrenje ZMF-u Beču. Ovakva procedura može se ilustrovati dopisima koji su sačuvani u arhivima, a brojni primjeri takvih dopisa čine dokumentaciju ovog rada. ZMF je prilikom odobravanja projekata davao primjedbe ne samo na opravdanost i iznos predviđenih troškova za izgradnju, nego i na projektna rješenja. Takve primjedbe davao je nekada lično minister, kako će se vidjeti na nekim primjerima iz dokumentacije ovog rada, a za važnije objekte traženo je i stručno mišljenje kompetentnih stručnjaka iz Monarhije, kako je to bio slučaj kod projekta za Zemaljski muzej.

Zatim, ponekad su ZMF-u dostavljane varijante idejnih projekata različitih projekatana na izbor. Ukoliko je ministarstvo imalo primjedbe na projekt, nakon izmjena i dopuna prema tim primjedbama, projekt je ponovno dostavljan ministarstvu na odobrenje. I ovakvi slučajevi mogu se ilustrovati dokumentacijom iz ovog rada.

Očigledno, uloga ZMF-a u graditeljskim poslovima u BiH nikako nije zanemarljiva i izvjesno je da se kod analize, kako opštih karakteristika državnog graditeljstva u BiH u ovom periodu, tako i pojedinačnih primjera, ovi uticaji državne uprave iz Beča moraju imati u vidu. ZMF je nastojao da graditeljska djelatnost u BiH, kao materijalizacija “civilizacijske misije” Austro-Ugarske, bude predstavljena Evropi putem prezentacija na izložbama i u raznim publikacijama, te je zbog ovih političkih ciljeva bilo vrlo zainteresovano za sve poslove graditeljstva i direktno uticalo na njih.

Na čelu uprave u samoj zemlji bio je ZVS, a odredbe o sastavu i nadležnostima ZVS-a bile su date u naredbi od 29.IX 1882. godine.⁵ ZVS je imao tada tri odjeljenja: I – Političko-

¹ ABH, ZVS-Prez., 1916, br. 3984, dopis br. 423.

² Izvještaj o uprave Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb 1906, 3.

³ Izvještaj o uprave Bosne i Hercegovine 1906, 4.

⁴ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896., Izdanje Izložbenog ureda bos.-herc. Zemaljske vlade, 60.

⁵ Izvještaj o uprave Bosne i Hercegovine 1906, 22.

administrativno, II – Finansijsko, III – Pravosudno, a s obzirom na stalno povećanje broja građevinskih službenika i obim poslova izgradnje, odobreno je 25.XII 1890. godine formiranje i IV – Građevinskog odjeljenja.⁶

Međutim, još ranije, istovremeno sa osnivanjem civilne uprave 1879. godine organizovana je i državna građevinska služba.⁷ Jedan građevinski savjetnik bio je tada pri ZVS-u, a u svakoj okružnoj oblasti nalazio se po jedan okružni inženjer.⁸ Godine 1880. povećan je broj službenika u ZVS-u tako što su ustanovljena mjesta za nadinženjera, inženjerskog pristava i praktikanta.⁹ Broj ovih službenika povećao se i 1881. godine tako što su otvorena još dva mjesta za inženjere i jedan za praktikanta kod ZVS-a, te za šest pristava i šest praktikanata kod okružnih oblasti – ukupno 25 građevinskih službenika – i taj broj je ostao nepromijenjen do 1884. godine.¹⁰ U toku 1884. godine otvorena su još dva mjesta za nadinženjere, dva za pristave i jedno za građevinskog majstora pri ZVS-u, te za četiri inženjera i pet pristava u okružnim oblastima – ukupno 38 građevinskih službenika (12 u Građevinskom odsjeku i 26 kod okružnih oblasti.)¹¹

Ovako povećana građevinska služba prerasla je u Građevinski odsjek (Baudepartment) u okviru I – Administrativnog odjeljenja sa osobljem u ZVS-u i okružnim uredima u Banjaluci, Bihaću, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli.

Na čelu tog prvog Građevinskog odsjeka bio je građevinski savjetnik Carl Wagner. Sačuvana je zajednička fotografija (**Sl. XIX**), svih službenika tadašnjeg građevinskog odsjeka, snimljena vjerovatno nakon osnivanja odsjeka 1884. godine, ali prije povećanja broja službenika, jer su na fotografiji portreti 26 građevinskih činovnika sa njihovim šefom Carlom Wagnerom.¹² Pregled rasporeda tehničkog osoblja u BiH, prema stanju u maju 1882. godine, pokazuje gdje su radili, u kojem zvanju i na kakvim poslovima inženjeri koji su na skupnoj fotografiji.¹³

U Građevinskom odsjeku ZVS-a bili su građevinski savjetnik Carl Wagner, nadinženjer Filip Ballif, inženjer Norbert Fleischer, inženjeri-pristavi Otto Brabetz, Clemens Graf i Carl Loewin, inženjeri-praktikanti Miloš Komadina i Petar Todorović. Norbert Fleischer je rukovodio radovima u Paprači, a Komadina i Todorović su radili na cestogradnji u Hercegovini. U Okružnom uredu u Sarajevu bili su okružni inženjer Matias Ribarich, inženjer-pristav Alexandar Nitribitt, inženjer-praktikant Franz Beier, a honorarno je bio angažovan inženjer Ladislaus Surtelewski.

U Mostaru je bio okružni inženjer Franz Vacek, a njegovi saradnici bili su inženjer-pristav Johann Kellner, inženjer praktikant Friedrich Schlesinger, te honorarni inženjer Ludwig Neumayer. Kellner je tada rukovodio izgradnjom mosta preko Neretve u Mostaru, a Schlesinger je rukovodio izgradnjom ceste Ljuboški-Vrgorac.

Okružni inženjer u Travniku bio je Josef Svoboda, a saradnici su mu bili inženjer-pristav Josef Budau i inženjer-praktikant Anton Rocchi. Budau je rukovodio izgradnjom ceste Lašva-Janjići i mosta preko Lašve.

Rudolf Sokol bio je okružni inženjer u Tuzli, a saradnici su mu bili inženjer Franz Klobučar i inženjer praktikant Raimund Renner. Renner je rukovodio rekonstrukcijom mosta u Doboju, a zatim rekonstrukcijom mosta preko Vrbasa u Jajcu.

⁶ T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987, 436.

⁷ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi ..., 60-61.

⁸ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi ..., 62.

⁹ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi ..., 63.

¹⁰ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi ..., 63.

¹¹ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi ..., 64.

¹² IAS, Zbirka fotografija, br. 1707.

¹³ ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.

U Banjaluci je bio okružni inženjer Hans Lerch, a saradnici sum u bili inženjer-pristav Franz Bartel i inženjer-praktikant Wenzel Maly. Lerch je rukovodio izgradnjom mosta preko Vrbasa u Banjaluci.

Alois Križek bio je okružni inženjer u Bihaću, a sa njim je saradivao inženjer-praktikant Oskar Reddi.¹⁴ Reddi je bio angažovan na radovima u Paprači i na cestogradnji u Hercegovini.

Portreti građevinskih činovnika raspoređeni su na zajedničkoj fotografiji ovim redoslijedom: u centru je portret građevinskog savjetnika Carla Wagnera¹⁵ (također na **sl. XX**), a u vanjskom krugu su fotografije (od vrha, u smjeru suprotnom kretanju kazaljke na satu) sa imenima – Cl. Graf¹⁶, W. Maly¹⁷, J. Svoboda¹⁸, A. Rocchi¹⁹, R. Sokal²⁰, R. Renner²¹, M. Ribarich²² (**Sl. XXI**), N. Fleischer²³, Ph. Ballif²⁴, ...

¹⁴ Oskar Reddi se ne nalazi na zajedničkoj fotografiji.

¹⁵ Personalni list Carla Wagnera nije pronađen u zbirci personalnih listova u ABH, te podatke o ovom inženjeru treba tražiti u drugim dokumentima iz perioda 1879-1885.

¹⁶ Clemens Graf (Liebenstein, Češka, 1829-?) završio je Tehnički fakultet u Pragu (1846-1850), a prije dolaska u BiH radio je na izgradnji tvornice duvana u Rijeci, Hainburgu, Veneciji i Lincu, zatim, na izgradnji željeznice u Beču, Lincu, kroz Češku, itd. U Sarajevu je radio od oktobra 1880. zaposlen kao inženjer za cestogradnju u Okružnom uredu. (ABH, Personalni list.)

¹⁷ Wenzel Maly. Personalni list nije pronađen. Godine 1882. radio je u Okružnom uredu u Banjaluci. U periodu 1898-1900 službovao je kao inženjer u Travniku, zatim kao okružni inženjer u Banjaluci u periodu 1901-1903, gdje je unaprijeđen za nadinženjera 1904. godine. (Bosnische Bote, 1898-1904.)

¹⁸ Josef Svoboda. Nije pronađen personalni list. Rukovodio je tehničkom službom Okružnog ureda u Travniku od 1881. godine. Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1898., a u spisku članova za 1898. godinu evidentiran je kao građevinski savjetnik u Travniku, te za 1907. godinu kao građevinski nadsavjetnik. Njegov potpis nalazi se na projektu adaptacije nekadašnjeg konaka u Travniku – ABH, ZVS-opšta građa, 1882., br. 9488, š.27-214. (I. Krzović, *Secesija u arhitekturi BiH*, 209; Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-XV.)

¹⁹ Anton Rocchi. Personalni list nije pronađen. Godine 1882. bio je zaposlen u Okružnom uredu u Travniku. (ABH, ZMF- opšta građa, 1882., br. 4412.)

²⁰ Rudolf Sokal. Personalni list nije pronađen. U državnoj službi nalazi se od oko 1881. godine. Njegov potpis nalazi se na projektu adaptacije nekadašnjeg konaka u Tuzli – ABH, ABH, ZVS-opšta građa, 1882., br. 12741, š. 27-264.

²¹ Raimund Renner. Personalni list nije pronađen. Godine 1882. bio je zaposlen kao inženjer-praktikant u Tuzli. Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897. godine, a u spisku za 1899. godinu naveden je kao nadinženjer u Travniku, a za period 1900-1902 kao nad inženjer državne željeznice u Zenici, te za period 1903-1911 kao inspektor državne željeznice u Zenici. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-XV.)

²² Matthaus (također, Matias) Ribarich. Nije pronađen personalni list. Godine 1882. bio je okružni inženjer u Sarajevu. Član Tehničkog kluba u Sarajevu postao je 1.XII 1896., a u spisku članova za 1900. kao građevinski savjetnik u Sarajevu, te u spisku članova za 1900. kao građevinski savjetnik u Okružnom uredu u Sarajevu. U zvanje građevinskog nadsavjetnika unaprijeđen je 1905. godine. U periodu 1907-1911 radio je u Građevinskom odjeljenju Zemaljske vlade. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-XV.)

Nakon penzionisanja živio je u Gracu. Bio je rođak Paržikove druge žene Ludmile rođ. Mandić, a Paržikov najmlađi sin Marijan živio je kod njega za vrijeme studija građevinarstva u Gracu. (Podaci prema kazivanju L. Tanasijević iz Beograda koja ima sačuvano jedno pismo Ribaricha iz Graca.)

Ribarich je učestvovao u izgradnji prvih objekata na Ilidži u periodu austrougarske uprave. (B. Božović, nav. djelo, 112-306.)

²³ Norbert Fleischer (Nemce, Slavonija, 1851-?) završio je Tehnički fakultet u Gracu 1873. godine. Bio je asistent na istom fakultetu, a zatim radio na cestogradnjama. U državnoj službi u BiH bio je od oktobra 1879., a radio je na izgradnji puteva u području Mostara i Nevesinja. (ABH, Personalni list.)

²⁴ Philip Ballif (Egenburg, Štajerska, 1847 – Beč, 1905) bio je u državnoj službi u BiH od 1879., a radio je na organizaciji meteorološke službe i gradnji puteva. Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897., a u spisku članova za 1899. godinu naveden je kao vladin savjetnik. Iz nekrologa objavljenog u godišnjaku Tehničkog kluba za 1905. godinu saznaje se da je studij završio na Tehničkom fakultetu u Gracu. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-XV.) Objavio je: *Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina*, I Theil, Wien 1896; Isto, II Theil, Wien 1899; *Ergebnisse der meteorologischen Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien und der Hercegovina*, Wien 1900;

...C. Loewin²⁵, L. Surtelewski²⁶, J. Kellner²⁷, S. Matiasovich²⁸, J. Budau²⁹, F. Schlesinger³⁰, H. Lerch³¹.

Strassenwesen in Bosnien und der Hercegovina, Wien 1903; sa dr Karlom Patschom, *Die römischen Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Wien 1893. (H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918*, Sarajevo 1969, 117.)

²⁵ Carl Loewin. Nije pronađen personalni list. U maju 1882. godine bio je inženjer-pristav u Građevinskom odsjeku ZVS-a. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

²⁶ Ladislaus Surtelewski. Nije pronađen personalni list. Bio je honorarno angažovan u Okružnom uredu u Sarajevu u maju 1882. godine. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

²⁷ Johan Kellner (Morbes, Češka, 18.VIII 1853 – Brno, 27. VII 1924) završio je Tehnički fakultet, Odsjek inženjerstva, u Brnu u periodu 1872-1877 i diplomirao sa najboljim uspjehom, te položio državni ispit. Radio je kao asistent na istom fakultetu i obavljao građevinsku praksu kod civilnog inženjera J. Tobischa. Od januara 1880.g. radio je u državnoj službi u BiH, prvo u Mostaru, a od decembra 1882.g. u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, te je 24.III 1883.g. bio unaprijeđen u zvanje inženjera, 7.X 1885.g. u zvanje nadinženjera, 12.II 1891.g. u zvanje građevinskog savjetnika, a 1896.g. u zvanje građevinskog nadsavjetnika. Godine 1903. doktorirao je u Brnu, a u septembru 1905.g. završio je službovanje u BiH nakon punih 25 godina i pet mjeseci.

Od 15.X 1883.g. rukovodio je građevinskom službom u Sarajevu, a od 6.IV 1884.g. rukovodio je Odsjekom za visokogradnju Građevinskog odjeljenja ZVS-a i na tom položaju ostao do kraja službovanja u BiH. U avgustu 1895.g. postao je dopisni član Centralne komisije za umjetničke i istorijske spomenike u Beču. Od aprila 1898.g. bila mu je povjerena supervizija utroška kredita od 2.000.000 guldena za izgradnju vojnih kasarni i stanova. Ispred Građevinskog odjeljenja bio je zadužen za nadzor rada Tehničke srednje škole u Sarajevu od 1892.g. a od avgusta 1900.g. bi je imenovan za inspicijenta u ovoj školi.

Njegovi pretpostavljeni su mu davali najbolje ocjene, te je dobijao nagrade i priznanja: za saradnju na publikaciji "*Bauwesen in Bosnien und Herzegovina*" 1888. godine, za saradnju na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.g., za saradnju na publikaciji "*Österreich-ungarische Monarchie im Wort und Bild*", itd. (ABH, Personalni list.)

Objavio je: *Römische Baureste in Ilidže bei Sarajevo*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1897. Učestvovao je u izgradnji banjaskih objekata na Ilidži. (B. Božović, nav. djelo, 310.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu, a za počasnog člana imenovan je 7.VI 1905.g. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo IX, Sarajevo 1906, 40.)

²⁸ S. Matiasovich. Nije pronađen personalni list. Nema ga ni u spisku službenika iz maja 1882.g. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

²⁹ Josef Budau (Komarom, Mađarska, 1854-?) završio je Tehnički fakultet u Beču, Odsjek inženjerstva, 1875.g. Službovao je u Beču, a od 1879.g. bio je zaposlen u Brodu na Savi, potom u državnoj službi u Tuzli, a od juna 1880.g. u Travniku. Od 1905.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 247. – podaci iz ABH, Personalni list.)

U "Bosnicher Bote" navodi se da je u periodu 1907-1910 radio u službi Okružnog ureda u Sarajevu, a od 1911.g. u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. (Bosnicher Bote, 1907-1911.)

U zvanje građevinskog nadsavjetnika bio je unaprijeđen 1912.g., a penzionisan je u maju 1913.g. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu*, Prilog II, 3.)

³⁰ Freidrich Schlesinger. Nije pronađen personalni list. U periodu 1898-1909 radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a – do 1899.g. u zvanju inženjera, u periodu 1900-1908 u zvanju nadinženjera, a od 1909.g. u zvanju građevinskog savjetnika. U periodu 1910-1911 radio je u Okružnom uredu u Banjaluci. (Bosnicher Bote, 1898-1911.)

³¹ Hans Lerch (Neutitschein, Moravska, 1846 – Mostar, 7.II 1901) završio je Tehnički fakultet u Brnu (visokogradnja, cestogradnja, hidrogradnja i željeznice) 1866. godine. U periodu 1866-1876 radio je na trasiranju željeznica u Austriji, a u periodu 1877-79 kao privatni inženjer na projektima željeznica i visokogradnji u Austriji. Od decembra 1879.g. bio je u državnoj službi u Okružnom uredu u Mostaru, a od oktobra 1880.g. u Banjaluci, te od marta 1884.g. ponovo u Mostaru. (ABH, Personalni list.)

U periodu 1898-1901 bio je građevinski savjetnik u Okružnom uredu u Mostaru. (Bosnicher Bote, 1898-1901.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897.g., a u spisku članova nalazimo ga poslednji put u 1900. godini. U godišnjaku kluba za 1901.g. nalazi se nekrolog povodom njegove smrti. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-V.)

U unutarnjem krugu zajedničke fotografije nalaze se portreti još desetak činovnika Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade: O. Brabetz³², F. Vacek³³, L. Neumayer³⁴, F. Bartel³⁵, F. Klobučar³⁶, A. Nitribitt³⁷, A. Križek³⁸, F. Bayer³⁹, P. Todorović⁴⁰ i M. Komadina⁴¹.

³² Otto Brabetz. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. bio je inženjer-pristav u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

³³ Franz Vacek (Pickau, Češka, 1841 – Češka, 30.VII 1898) završio je Kraljevsku zanatsku akademiju u Berlinu u periodu 1867-1870. Službovao je u Berlinu i drugim gradovima u Njemačkoj na projektovanju željeznica. U državnoj službi u BiH bio je od decembra 1879.g. kao okružni inženjer u Okružnom uredu u Mostaru, a potom od marta 1884.g. u Bihaću. Od decembra 1890.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, a od juna 1895.g. u Okružnom uredu u Sarajevu. Radio je na cestogradnjama. (ABH, Personalni list.)

³⁴ Ludwig Neumayer. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. bio je honorarni inženjer u Okružnom uredu u Mostaru. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

³⁵ Franz Bartel. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. bio je inženjer-pristav u Okružnom uredu u Tuzli, zatim, 1900.g. u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, a u periodu 1901-1903 u Okružnom uredu u Travniku. (Bosnischer Bote, 1898-1903.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.X 1899.g. U spisku članova za 1903.g. i dalje ne nalazimo njegovo ime. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-VII.)

³⁶ Franz Klobučar. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. radio je u zvanju inženjera u Tuzli. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

³⁷ Alexander Nitribitt. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. radio je kao inženjer-pristav u Okružnom uredu u Sarajevu. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

Njegov potpis nalazi se na projektu za adaptaciju konaka u Sarajevu (septembar 1882.). (ABH, ZVS-opšta građa, 1882., br. 30006, š. 27-426.)

³⁸ Alois Križek (Teltsch, Moravska, 21.VI 1844-?) završio je studij na Tehničkom fakultetu u Brnu (visokogradnja, cestogradnja, željeznica) 1869.g., a zatim je radio na izgradnji željeznica u Moravskoj i Austriji, te na gradnji ceste Brod-Sarajevo u periodu 1878-79 kao građevinski inspektor firme G. Büchera. U državnoj službi u BiH bio je od juna 1880.g. u Okružnom uredu u Bihaću, gdje je u martu 1881.g. unaprijeđen u zvanje okružnog inženjera. Od maja 1884.g. bio je okružni inženjer u Banjaluci, a od avgusta 1895.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a u odsjeku za željeznice. Bio je nagrađen za poslove komunalne izgradnje u Sarajevu u periodu 1896-1898. U aprilu 1901.g. unaprijeđen je u zvanje građevinskog savjetnika. (ABH, Personalni list.)

Na tom položaju u službi bio je do 1907.g. (Bosnischer Bote, 1902-1907.)

³⁹ Franz Bayer. Nije pronađen personalni list. U maju 1882.g. radio je kao inženjer-praktikant u Okružnom uredu u Sarajevu. (ABH, ZMF-opšta građa, 1882., br. 4412.)

⁴⁰ Petar Todorović (Mramorak, Mađarska, 1857-?) završio je realnu gimnaziju, a potom studirao na Tehničkom fakultetu u Budimpešti u periodu 1876-1878. Prije stupanja u državnu službu u BiH bio je sekretar u nekoj opštini u Mađarskoj. Od januara 1880.g. radio je kao građevinski praktikant u Okružnom uredu u Mostaru, ali od 1883.g. nadalje radio je kao političko-administrativni činovnik u Jajcu, Gacku, Mostaru, Bileći, Sarajevu, Glamoču, Travniku, Vlasenici i ponovo u Sarajevu, gdje je penzionisan 1910.g. (ABH, Personalni list.)

⁴¹ Miloš Komadina (Rastadt, Baden, Švicarska, 4.XI 1856 – Mostar 1930) završio je dvije godine studija na Inženjerskom odsjeku Politehnike u Cirihi i tri godine na Tehničkom fakultetu u Beču. Bio je poručnik u okupacionim trupama koje su ušle u BiH. Od avgusta 1880.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, a od januara 1884.g. u Okružnom uredu u Mostaru, gdje je 1887.g. unaprijeđen u zvanje inženjera, a 1892.g. u zvanje inženjera I klase, te 1897.g. u zvanje nadinženjera. Od avgusta 1898.g. radio je u Okružnom uredu u Travniku, a od maja 1905.g. u Okružnom uredu u Banjaluci, gdje je unaprijeđen u zvanje građevinskog nadsavjetnika 1906.g. Od januara 1909.g. ponovo je u Okružnom uredu u Mostaru, gdje je dobio titulu građevinskog savjetnika, a u aprilu 1915.g. bio je definitivno unaprijeđen u ovo zvanje.

Sve kvalifikacije upisane u personalni list bile su pohvalne, Godine 1900. rukovodio je izgradnjom zgrade kotarskog ureda u Bugojnu, a 1901.g. radio je na izgradnji vodovoda, kotarske uredske zgrade, pravoslavne parohijske kuće i klaonice u Jajcu. Zatim, u toku 1902.g. radio je na izgradnji vodovoda u Županjcu, na izgradnji zaštitnog zida između plivskog mosta i klaonice na desnoj obali Plive u Jajcu, na trasiranju dionice Gradina-Kola na cesti Županjac-Aržano, projektujući uspješno mostove i vodovode. (ABH, Personalni list.)

U Mostaru je uradio projekt za proširenje Više djevojačke škole (1895), idejni projekt za most na Neretvi (1911). (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 117, 220.)

Oscar Reddi⁴² se ne nalazi na zajedničkoj fotografiji građevinskih službenika, ali je i on bio u prvoj grupi građevinskih inženjera u državnoj službi po austrougarskoj okupaciji, a zatim je duže vrijeme ostao u BiH. Vjerovatno su i neki drugi inženjeri, kao npr. Eduard Tomsche⁴³, sticajem okolnosti izostali sa zajedničke fotografije.

Podaci iz personalnih listova pokazuju da je većina inženjera, koji su došli u BiH u periodu 1879-1884, završila studij na nekom od tehničkih fakulteta u Monarhiji, da su gotovo svi imali neko prethodno radno iskustvo u građevinarstvu i da su bili porijeklom iz raznih dijelova Monarhije, Neki od njih ostali su do kraja profesionalne karijere ili do kraja života u BiH i postigli značajne uspjeha u svojoj struci. Kao vrlo uspješni izdvajaju se Philip Ballif, Josef Budau, Hans Lerch, Johann Kellner, Miloš Komadina, Alois Križek, Oscar Reddi i Matias Ribarich.

Poznavanje podataka o položaju u službi pojedinih inženjera potpomaže analizi nacрта, odnosno utvrđivanju značenja njihovog potpisa, te se uočavaju neka pravila u potpisivanju nacрта koji su bili rađeni u državnim tehničkim biroima u BiH. Bilo je uobičajeno da se u donjem dijelu nacрта potpišu: u lijevom uglu projektant, u sredini rukovodilac odsjeka, a u desnom uglu predstojnik Građevinskog odjeljenja. Ukoliko je projektant imao saradnika na izradi nacрта, saradnikov potpis bio je, također, u lijevom uglu. Naravno, kod ovako potpisanih nacрта ne postoje dileme oko utvrđivanja autorstva. Međutim, na nekim nacrtima nedostaje potpis projektanta, a na nekim nema potpisa rukovodioca odsjeka, te se ne može sa sigurnošću odrediti autor projekta. Zatim, postoje primjeri gdje se na nacrtima idejnog projekta, koji je urađen u mjerilu 1:200, nalazi potpis projektanta, a na izvedbenim nacrtima, koji su bili rađeni u mjerilu 1:100, 1:50, ..., 1:1, nalazi se samo potpis saradnika ili rukovodioca izgradnje koji je radio izvedbene nacрте. Ukoliko ne postoje sačuvani idejni projekti ili ne nalazimo podatke u

Zatim, za Mostar je projektovao i zanatsku školu (1897) i stambenu kuću Erban Stanger (1911). (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 11.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897.g. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-XIV.)

⁴² Oscar Reddi (Bjelovar, 1856-?) završio je nižu gimnaziju, višu realku i Tehnički fakultet u Gracu 1881.g. Radio je na izgradnji pruge Zenica-Sarajevo, a od aprila 1882.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a kao inženjer-praktikant na cesti Paprača-ušće Rame-Jablanica, a potom u Okružnom uredu u Sarajevu. Od maja 1885.g. bio je unaprijeđen u zvanje inženjera i prešao je ponovo u Građevinsko odjeljenje radeći na projektima poljoprivrednih objekata. U periodu 1892-1893 radio je u Bihaću na izgradnji ceste Petrovac-Oštrelj, vodovoda Petrovac-Ključ-Bihać i škole u Ključu. Od 1894. godine bio je zamjenik okružnog inženjera u Banjaluci i rukovodio je izgradnjom ceste od Gornjeg Šehera do kanjona Vrbasa. Od oktobra 1894.g. radio je u statističkom odsjeku ZVS-a, a od januara 1896.g. bio je profesor na Tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu i predavao mehaniku, nacrtu geometriju i geodeziju. Te godine unaprijeđen je u zvanje nadinženjera i zatim je počeo predavati i algebru i fiziku.

Nakon zatvaranja Tehničke srednje škole otišao je u Mostar gdje je rukovodio tehničko-administrativnom službom. Od 1901.g. rukovodio je građevinskom službom Okružnog ureda u Mostaru. U zvanje građevinskog savjetnika bio je unaprijeđen 1906.g., a od 1907.g. radio je u odsjeku za cestogradnju Građevinskog odjeljenja ZVS-a. Posebno je doprinio izradi zakona o cestama. Od 1910.g. radio je u odsjeku za hidrogradnju. (ABH, ZMF-opšta građa, 1917./ br. 7173, š.8.3.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.XII 1896.g., ali ga nakon 1903.g. nema na spisku članova. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-VII.)

⁴³ Eduard Tomsche (Kreugberg, Koruška, 1841-?) pohađao je Tehnički fakultet u Gracu u periodu 1861-1862, a zatim praktično radio u građevinarstvu. Od jula 1879.g. radio je u Okružnom uredu u Banjaluci, a od maja 1884.g. u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. U Okružnom uredu u Mostaru radio je od februara 1890.g., gdje je unaprijeđen u zvanje inženjera, a od 1902.g. bio je ponovo u Sarajevu. (ABH, Personalni list.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897.g., ali se od 1902.g. ne nalazi u spisku članova. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-V.)

dokumentima i literature o autoru idejnog projekta, moguća je greška u određivanju autorstva samo na osnovu izvedbenih nacрта.

Atribucija projekata dalje se komplikuje ukoliko je rađeno više varijanti za jedan objekat, često bez potpisa projektanta, a samo sa potpisom rukovodioca odsjeka i predstojnika Građevinskog odjeljenja. Nailazimo i na primjere gdje su varijante projekta potpisali različiti projektanti, a na definitivno usvojenom projektu, na kojem se uočavaju ideje iz svih varijanti – nema projektantskog potpisa.

U zvaničnim propratnim dopisima uz projekte vrlo rijetko se navodilo ime projektanta. Sve navedene činjenice upućuju na oprez prilikom određivanja autorstva projekata.⁴⁴

Stoga, ukoliko se ne nalaze pouzdani podaci o projektantu nekog objekta, upoznavanje sa položajem inženjera u službi, sa hronologijom nastanka projekta i osobenostima njihovog projektantskog pristupa potpomaže utvrđivanju autorstva.

Sa inženjerima koji su počeli raditi u državnoj službi u periodu 1879-1884 i koji su ostali duže vrijeme u BiH saradivao je i Paržik, a sa nekima od njih vrlo blisko u dužem periodu, kao npr. sa Johannom Kellnerom.

Osim inženjera, za poslove državne građevinske službe bilo je angažovano i stručno osoblje sa srednjoškolskom ili zanatskom naobrazbom iz raznih krajeva Monarhije, ako npr. polir Franz Wewerka⁴⁵, Čeh koji je iz Beča došao u Sarajevo i učestvovao u izgradnji brojnih državnih objekata, a među njima i onih koje je projektovao Karlo Paržik.

Prvi inženjeri u državnoj službi u BiH u periodu 1879-1884, uglavnom sa građevinskom naobrazbom, imali su prvenstveno zadatke na izgradnji novih puteva⁴⁶ i željezničkih pruga⁴⁷ sa pratećim objektima i na osposobljavanju i adaptiranju postojećih objekata za potrebe nove uprave⁴⁸. Međutim, ubrzo je počela izgradnja većih građevina za koju su se morali predvidjeti odgovarajući građevinski propisi.

⁴⁴ Ovakve dileme nisu se mogle izbjeći ni u ovom radu, naročito kod određivanja Pařikovog autorstva u periodu kada je rukovodio Odsjekom za visokogradnju, te je njegov potpis bio obavezan u svojstvu rukovodioca odsjeka, a u lijevom uglu ne nalazimo potpis eventualnog projektanta.

⁴⁵ Franz Wewerka (Brauenberg, Češka, 1850-?) završio je tri razreda Tehničke srednje škole u Beču 1871.g., te pohađao specijalni kurs na Državnoj zanatskoj školi u Beču u periodu 1886-1887, nakon prethodne trinaestogodišnje prakse na visokogradnjama. U Beču je radio za firmu Bayer i Novotny. Kao voditelj gradnje radio je na ovim objektima u Sarajevu: nekoliko zgrada tvornice duvana (1887), četiri zgrade u vojnom logoru (1887-1890), Vladina zgrade II (1896-1897), kasarne za konjicu i topništvo (1898-1899), oficirski paviljoni (1900-1901), kasarna Franz Josefa (1901-1902), vojni sud i zatvor i Vladina zgrada III (1904-1906), državna štamparija i paviljoni Psihijatrijskog odjeljenja Zemaljske bolnice u Sarajevu (1906-1908), Viša realka i Zemaljski muzej (1910-1912), sudska palata i zatvor (1912-1915), gradnja u ratu porušenih objekata u Trebinju, Bileći i Gacku (1916-1918). U decembru 1923.g. upisano je u njegovom personalnom listu da je “u zadnje vrijeme radio kao pomoćni učitelj na Tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu za praktične vježbe iz građevinarstva”. (ABH, Personalni list.)

⁴⁶ E. Stix, *Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina von Beginn der Occupation durch die österr.-Monarchie bis in das Jahr 1887*, Wien 1887.

⁴⁷ Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere*, Sarajevo 1974.

⁴⁸ “U prvo doba iza okupacije ograničila se je građevna djelatnost zemaljske uprave, što se tiče uredskih zgrade, prije svega na potrebito uzdržavanje i adaptaciju postojećih zgrade koje su od otomanske uprave preuzete. Te bijahu – počev od konaka valije (guvernera) u Sarajevu pa sve do zgrade kotarskog ureda – posve primitivno, djelomice od neotesanog kamena, a ponajviše od prečaga i nepečenih opeka (čerpiča) izgrađene zgrade, koje ne odgovarahu zahtjevima, te nakon dovršene adaptacije mogahu se samo na pola upotrebljavati u uredovne svrhe.” (Izvjestaj o uprave Bosne i Hercegovine 1906, 570.)

VI.1.1. – PRVI GRAĐEVINSKI PROPISI I ODLUKE O REGULACIONIM PLANOVIMA

Veliki požar u Sarajevu, koji je izbio 8.VIII 1879.g. na području Bašćaršije, a u kojem su izgorjele 304 kuće, 434 dućana i 135 drugih zgrade u centru grada⁴⁹, podstakao je aktivnost u visokogradnji i izdavanje prvih građevinskih dozvola.⁵⁰

Međutim, iz jednog arhivskog dokumenta saznaje se da su načelne odluke o izradi regulacionih planova za naselja u BiH bile usvojene već polovinom 1897.g.,⁵¹ a obavezivale su tehničke službe okružnih ureda da regulacione planove dostave na reviziju Građevinskom odjeljenju ZVS-a.

VI.1.2. – ZAKONODAVSTVO U VEZI SA DRŽAVNOM GRAĐEVINSKOM SLUŽBOM U PERIODU 1881-1884

Pošto je broj državnih građevinskih službenika narastao oko 1881.g., bilo je potrebno zakonski normirati neke njihove obaveze. Ovi zakoni ilustruju obim i način rada inženjera.

Uvođenje zakona o putnim troškovima 28.I 1881.g. svjedoči da su vrlo često bili na terenu.⁵² Da bi Zemaljska vlada imala uvid u djelatnost svakog tehničkog činovnika, izdata je naredba 19.IX 1881.g. o obaveznom vođenju poslovnih dnevnika.⁵³ Ovim zakonom ustanovljena je obaveza dostavljanja poslovnih dnevnika okružnom uredu koji je, potom, imao obavezu da do 10-tog u mjesecu dostavi pregled djelatnosti tehničkog osoblja Zemaljskoj vladi.

Pored toga, za sve državne činovnike, pa tako i građevinske, vođeni su personalni listovi u koje su se unosili podaci o godini i mjestu rođenja, nacionalnosti, vjeroispovjesti, porodičnoj situaciji, obrazovanju, prethodnom radnom iskustvu, znanju jezika, vojnoj obavezi, a zatim, o stručnim sposobnostima, marljivosti, važnijim realizovanim zadacima, uspješnosti u radu, političkoj lojalnosti, ponašanju u službi i van nje, pismenosti, tj. o sposobnostima za

⁴⁹ H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, 24.

⁵⁰ Bau-Ordnung für Sarajevo vom 14. Mai 1880., Wien 1881.

⁵¹ Gradska uprava Londona zatražila je 1910.g. preko svog ambasadora u Beču informacije o tome kakvi zakoni i propisi regulišu u BiH pitanje izgradnje većih gradova i na koji način lokalne vlasti provode te propise, a Zemaljska vlada je poslala određene priloge i odgovorila na upite:

“a) Tekst otomanskog zakona o izgradnji cesta i građevina koji je još na snazi, kao i Građevinski red za grad Sarajevo (prilozi 2, 3);

b) Tekst naredbe od 10.III 1880, br. 7851, i dvije naredbe od 22.VII 1880., br. 17100 (prilozi 4, 5, 6) koje se odnose na provođenje gore navedenog građevinskog reda;

c) Nadzor nad pripremama i provođenjem regulacionih planova vrši Zemaljska vlada u Sarajevu, a cirkularnim pismom-odlukom od 30.VII 1879.g., br. 13873, naredeno je svim lokalnim upravama da dostave takve regulacione planove (prilog 7);

d) Način rada lokalne uprave (okružne vlasti) prilikom pripreme regulacionih planova vidi se iz paragrafa 8. priloga 2 i iz paragrafa 27. Građevinskog reda za grad Sarajevo;

e) Određeni planovi za daljnju izgradnju grada postoje samo za grad Sarajevo i za nekoliko okružnih i kotarskih gradova (samo za neke dijelove grada, odnosno ulice). Regulacione planove do sada su radili isključivo državni uredi, pa prema tome ne možemo ustanoviti koliki su troškovi za izradu takvih elaborate;

f) Korporacije ili druga društva za izgradnju gradova ovdje se još nisu formirali;

g) Nismo imali značajnih poteškoća prilikom regulacije gradskih četvrti.” (ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 17072.)

⁵² Okružnica zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 28.I 1881., br. 1936/I, kojim se ustanovljuje zaračunavanje putnih predujmah građevnog činovništva, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1881, Sarajevo 1881, 5.

⁵³ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 19.IX 1881., br. 22297, glede poslovnih dnevnika tehničkih činovnika, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1881, Sarajevo 1881, 134.

administrativne poslove, predispozicijama za rukovodno radno mjesto, o posebnim kvalitetima ili nedostacima, o rodbinskim vezama (na koje se gledalo kao na povoljnu okolnost, te su mogle biti uzrok za premještaj u drugi grad), itd. Karakteristike je upisivao u personalni list rukovodilac, a dostavljale su se na uvid predstojniku Građevinskog odjeljenja ZVS-a.

Okružni inženjeri imali su obavezu, prema zakonu iz aprila 1881.g.⁵⁴, da kontrolišu javne licitacije za izvođenje građevina i nabavku građevinskog materijala i to tako što je sva dokumentacija (nacrti, predmjer radova) bila u okružnom uredu i dostupna na uvid svim zainteresovanim ovlaštenim poduzetnicima, a zapisnik o prispjelim ponudama i o utvrđenoj najpovoljnijoj ponudi dostavljao se na odobrenje Zemaljskoj vladi, te se tek po odobrenju mogao sklopiti ugovor. U istom zakonu bilo je utvrđeno da se za sve značajnije promjene u projektu mora tražiti odobrenje Zemaljske vlade, a za manje promjene bilo je potrebno obavijestiti inženjera koji je rukovodio izgradnjom.

Naredne, 1882.g. uslijedila su još četiri zakona u vezi sa tehničkim osobljem, ali jedan od ovih zakona odnosio se na svo državno činovništvo, pa tako i na građevinsko osoblje. Riječ je o zakonu od 22.V 1882.g. kojim se predsjedništvu Zemaljske vlade davalo isključivo pravo presuđivanja i odlučivanja o prijavama i žalbama na državne činovnike.⁵⁵

Okružni građevinski službenici imali su obavezu da izvrše tehnički pregled novih izgrađenih ili rekonstruisanih kuća, ustanovljenu naredbom od 23.VII 1882.g. koja se odnosila na Sarajevo, ali sa napomenom da se proglašava za cijelu Bosnu i Hercegovinu.⁵⁶ Zatim, okružni građevinski službenici bili su nadležni za prekršaje u udnosu na građevinski red, što je bilo utvrđeno naredbom od 15.IX 1882. godine.⁵⁷

Kotarski uredi mogli su pozvati tehničko lice iz okružne oblasti, a okružni uredi iz Građevinskog odjeljenja ZVS-a radi ispomoći u tehničkim poslovima, kako je to bilo regulisano naredbom od 29.IX 1882.g.⁵⁸

Preciziranje nadležnosti Zemaljske vlade i okružnih ureda po pitanjima organizacije cjelokupne građevinske službe izvršeno je naredbom ZMF-a od 21.I 1884.g., br. 344 BH I.⁵⁹

⁵⁴ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 19.IV 1881., br. 6277/I, glede postupka pri izvođenju građevina i nabavaka putem preduzetništva, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1881, Sarajevo 1881, 100.

⁵⁵ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 22.V 1882., br. 4339/pr., kojom se naređuje da se svaka prijava protiv zemaljskim činovnikom zbog kažnjiva čina ili nekorektna ponašanja ima šaljati predsjedništvu zemaljske vlade, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1882, Sarajevo 1882, 280.

⁵⁶ Odpis zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 23.VII 1882., br. 21718, ravnateljstvu redarstva u Sarajevu glede zdravstvenih redarstvenih mjera u ime konstatovanja prikladnosti novih ili rekonstruiranih kuća za stanovanje, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1882, Sarajevo 1882, 305.

⁵⁷ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 15.IX 1882., br. 28544, kojom se nazmiče djelokrug okružnih oblasti i ravnateljstva redarstva, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1882, 408.

⁵⁸ Odpis zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 29.IX 1882., br. 30147, kojom se oglašuje naredba od 29. jula glede ustrojstva i djelokruga kotarskih ureda i okružnih oblasti, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1882,419.

⁵⁹ “A) Nadležnost Zemaljske vlade

U okviru Zemaljske vlade postoji za poslove gradnje jedan Građevinski odsjek (Baudepartment) čiji je rukovodilac građevinski savjetnik. Poslovi ovog odjeljenja vrše se u dva biroa: 1) Biro za cestogradnju i hidrogradnju i 2) Biro za visokogradnju. Na čelu svakog biroa stoji nadinženjer. On će izvršiti povjerene mu poslove uz pomoć tehničkog osoblja iz Građevinskog odsjeka, a ovo osoblje Zemaljska vlada dodjeljuje njegovom birou.

Zemaljska vlada će preko Građevinskog odsjeka, i to u prvoj liniji preko građevinskog savjetnika ili njegovog zamjenika, kontrolisati tačno izvršavanje radova u roku. Građevinski savjetnik treba da vrši neposrednu kontrolu na gradilištu i da o tome obavještava i daje prijedloge administrativnom direktoru.

U ovoj naredbi pojavljuje se i termin “extra-statum” za definisanje funkcije i položaja inženjera koje je Zemaljska vlada slala na ispomoć u okruge, kao npr. Karla Paržika.

Iz ovog perioda, preciznije – iz januara 1884.g., potiče još jedna odredba Opštinskog statuta za grad Sarajevo kojom je bilo utvrđeno da u opštinsko zastupstvo ne mogu biti birani činovnici zemaljske uprave.⁶⁰ Ovom odredbom bile je ograničena ovakva javna aktivnost državnih činovnika, pa je jasno da je npr. Josipu Vancašu, koji je bio privatni arhitekt, djelatnost u gradskom zastupstvu bila dostupna, ali da je Karla Paržiku, kao državnom činovniku, bila zakonski onemogućena.

Okružni uredi, tj. njihovi tehnički organi, moraju se striktno pridržavati svih uputstava koje daje građevinski savjetnik ili njegov zamjenik prilikom inspeksijskih putovanja, jer oni predstavljaju izaslanike Zemaljske vlade i rade u njeno ime.

Građevinski savjetnik, sa svoje strane, mora odmah obavijestiti Zemaljsku vladu o uputstvima koja je dao i za koje lično odgovara.

Građevinskom odsjeku Zemaljske vlade treba uputiti sve predmete koji spadaju u građevinsku tehniku i koji se odnose na način i korištenje kuluka za cestogradnju, kao i sve evidencije o obavezi kuluka za daljnju obradu.

Građevinski odsjek dužan je: 1) da izradi propise koji su potrebni za izvršavanje naredbi Ministarstva po pitanjima gradnje; 2) da vrši tehničku reviziju svih projekata, predmjera i predračuna radova koje dostavljaju okružni uredi, i to za cestogradnju, hidrogradnju i visokogradnju, te da vrši kontrolu izgradnje; 3) da izradi projekte i predračune za građevine koje treba graditi za centralnu upravu i da direktno rukovodi izgradnjom; 4) da daje tehničko stručno mišljenje o svim predmetima političke administracije koji se dostavljaju Zemaljskoj vladi, ukoliko se odnose na tehničke stvari, a koji se ne mogu odmah završavati u Građevinskom odsjeku, jer su i drugi činovioci – političke, administrativne i pravne prirode – mjerodavni za donošenje prave odluke; 5) da rješava sve personalne stvari koje spadaju u nadležnost Zemaljske vlade, a odnose se na građevinske činovnike; 6) da vrši tehničko-meritornu kontrolu svih računa za iznose potrošene iz javnih sredstava u svrhu gradnje; 7) da evidentira i raspoređuje obavezu kuluka i kontroliše okružne urede u tom pogledu, kao i da pregleda sve dopise u vezi sa kulukom, koji se dostavljaju Zemaljskoj vladi, prije njihovog odobrenja; 8) da daje inicijativne prijedloge u svim granama građenja i tehničke administracije koji su potrebni i u interesu uprave.

B) Okružni uredi

Svakom okružnom uredu su pridodati jedan okružni inženjer i odgovarajuće tehničko osoblje radi izvršavanja javnih građevinskih poduhvata. Ako se u okrugu izvode građevinski radovi za koje postojeće osoblje nije dovoljno, Zemaljska vlada će poslati još jednog inženjera sa posebnim položajem (extra-statum) za vrijeme trajanja izgradnje. Ovi inženjeri su pomoćni organi okružnog ureda i rade pod nadzorom okružnog inženjera.

Okružni inženjer mora da rješava sva pitanja tehničke prirode u okviru okružne vlasti, a posebno: 1) da izvršava sve naloge Zemaljske vlade po pitanju gradnje, ili direktno sa vlastitim osobljem ili davanjem potrebnih uputstava izvođačima; 2) da izradi projekte i predračune za građevine koje treba graditi u okrugu iz sredstava Zemaljske vlade i da ih nakon odobrenja izgradi, osim ako Zemaljska vlada ne odredi drukčije; 3) da učestvuje u poslovanju i obračunu novčanih sredstava koja se troše u okružnoj oblasti u svrhu izgradnje; 4) da rukovodi i vrši nadzor nad cjelokupnim putarskim osobljem i rješava njihove personalne probleme; 5) da određuje raspored i način upotrebe kuluka u okviru uputstava datih od strane Zemaljske vlade i da kontroliše kotarske vlasti u pogledu evidentiranja kuluka i njegove upotrebe u skladu sa nalogima koje daje okružni ured; 6) da u svim oblastima građevinske tehnike i administracije daje inicijativne prijedloge u interesu uprave.

Ovim uputstvima vršenje svih poslova tehničke službe preneseno je na tehničke organe. To, međutim, ne oslobađa političko-administrativno rukovodstvo njegovih obaveza u pogledu odgovornog vođenja poslova. Političko rukovodstvo ima obavezu, kao i u svim drugim granama uprave, da i u tehničkim stvarima razvija sopstvenu inicijativu, da otklanja nedostatke za koje sazna i da to javi pretpostavljenima. Znatna sredstva, koja treba da upravljaju i da ih koriste, djelomično tehnički, a djelomično politički organi, zahtijevaju da se od svakog pojedinačnog funkcionera može tražiti najstroža odgovornost za ispunjenje njegovih obaveza u smislu ukaza od 29.X 1882., br. 30147, o djelokrugu rada političkih vlasti. To se posebno odnosi na upravljanje odobrenim novčanim sredstvima.” (ABH, ZVS-opšta građa, 1884., br. 5248, š. 1-81.)

⁶⁰ Općinski statut za grad Sarajevo (Odobren Previšnjom odlukom od 10.XII 1883., objavljen od zemaljske vlade za BiH dana 9.I 1884. pod brojem 25034/I), Zbirka zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1884, Sarajevo 1884, 1.

Dakle, u periodu 1879-1884 povećava se broj službenika u državnoj građevinskoj službi, te je u januaru 1884. godine osnovan Građevinski odsjek u okviru I-Administrativnog odjeljenja ZVS-a. Građevinski odsjek je tada imao dva biroa: 1) za cestogradnju i hidrogradnju i 2) za visokogradnju. Tehničko osoblje bilo je raspoređeno u ovim biroima u Zemaljskoj vladi i u tehničkim službama u okružnim uredima u Bihaću, Banjaluci, Mostaru, Sarajevu, Travniku i Tuzli. Do 1884. godine zakonski su regulisane primarne obaveze i ostali radni uslovi za građevinsko osoblje, utvrđen domen rada biroa u zemaljskoj vladi i njihov odnos sa tehničkim službama okružnih ureda.

Od 6.IV 1884.g., inženjer Johann Kellner, tada star 31 godinu, rukovodio je Biroom za visokogradnju Građevinskog odsjeka. Okružni inženjer u Sarajevu bio je od 1882.g. Matias Ribarich, a gradskom građevinskom službom, koja je od septembra 1882.g. bila u okviru gradskog poglavarstvo Sarajeva⁶¹, rukovodio je od 1884.g. inženjer Jakob Černy.⁶² Ovdje treba upozoriti da je u BiH djelovao još jedan mlađi inženjer Josef Čžerny⁶³, koji je saradivao sa Karlom Paržikom na nekoliko projekata.

VI. 1. 3. – ANGAŽOVANJE HONORARNIH ARHITEKATA ZA POTREBE DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE

Već u ovom prvom periodu razvoja državne građevinske službe u BiH, osim stalnih (“definitivnih”) građevinskih činovnika, bili su honorarno angažovani (“na raspolaganju”) privatni arhitekti i inženjeri kao projektanti ili rukovodioci izgradnje za objekte koji su bili finansirani iz državnih sredstava. Jedan od prvih tako angažovanih saradnika bio je arhitekt Hans Niemeczek.⁶⁴ Prvi angažmani arhitekata Vancaša i Paržika u Sarajevu početkom 1884.g., također, su bili u takvom statusu.

⁶¹ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 20.VIII 1882.g. br. 24940, kojom se Gradsko poglavarstvo u Sarajevu postavlja građevnom oblasti I. molbe, Zbirka zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1882, Sarajevo 1882, 406.

⁶² Jakob Černy. Nije pronađen personalni list. Njegov potpis nalazi se na nacrtima za pravoslavnu kapelu u Reljevu iz juna 1884.g. (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K.64), zatim na nacrtima za opštinsku bolnicu u Brčkom iz jula 1884.g. (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K35)

Od septembra 1884.g. rukovodio je građevinskom službom u okviru gradskog poglavarstvo u Sarajevu. (*Iz sarajevskog gradskog vijeća*, Sarajevski list, 107, 20.IX 1884.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.XII 1896.g., a u spisku članova za 1899.g. naveden je kao nadinženjer, dok je u spisku članova za 1900.g. precizirano da je rukovodilac građevinske službe u Sarajevu. U spisku članova za 1907.g. naveden je kao građevinski nadsavjetnik u istoj službi. (*Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo*, III-XV)

U godišnjaku Tehničkog kluba za 1910.g. nalazi se izvještaj o njegovom predavanju o regulaciji zapadnih dijelova Sarajeva. (*Vortrag des Herrn Baurates Jakob Čžerny über die Regulierung des westlichen Stadtteiles von Sarajevo mit ausschliessender Diskussion*, Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, XIV, Sarajevo 1911, 47-48.)

⁶³ Josef Čžerny. Nije pronađen personalni list. U periodu 1904-1907 radio je u tehničkom odjeljenju Okružnog ureda u Tuzli u statusu inženjera-pristava, a od 1908.g. u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, gdje je 1909.g. unaprijeđen u zvanje inženjera, a od 1916.g. u zvanje nadinženjera. (*Bosnischer Bote*, 1904-1918.)

⁶⁴ Hans Niemeczek. Projektovao je prvo pozorište u Sarajevu 1881.g. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 111), uradio nacрте za oslikavanje Begove džamije u Sarajevu 1885.g., projekt za adaptaciju ruždije na Bentbaši 1885.g. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 14.).

Sa Karlom Paržikom saradivao je na unutrašnjem uređenju Šerijatske sudačke škole u Sarajevu 1887.g. (*Nova šerijatska škola*, Sarajevski list, 149, 20.XII 1887.)

Uradio je nacрте za adaptaciju kule u Bihaću za zatvor 1889.g. (ABH, ZVS-zbirka nacrt, K.17.)

Projektovao je Đulagin dvor u Sarajevu 1896.g. (ABH, ZVS- zbirka nacrt, K.60), višu djevojačku školu u Sarajevu 1896.g. (AZPRGS) i neidentifikovanu vilu Hoffman 1895.g. (IAS – fond Adama Tilla.)

Honorarno angažovani inženjeri radili su i projekte značajnijih državnih objekata, te njihov doprinos nije zanemarljiv.

Detaljnija arhivska istraživanja pokazaće koji su sve arhitekti i u kom periodu radili honorarno za državnu građevinsku službu. Zasad, "Bosnischer Bote" omogućava da se napravi pregled honorarnih građevinskih službenika u periodu 1899-1918 (Tabela 1).

Tabela 1. Honorarni građevinski službenici u BiH u periodu 1899-1918

Br.	Ime	Kvalifikacija	Period
1	Josef Greger	inženjer	1899-1903
2	Carl Panek	arhitekt	1899-1901
3	Franz Blažek	arhitekt	1899-1902
4	Rudolf Tönnies	arhitekt	1899-1910
5	Ludwig Huber	arhitekt	1899-1918
6	Georg Berl	graditelj	1899-1908
7	Berthold Knopfmacher	arhitekt	1907-1914
8	Karl Hudec	arhitekt	1907
9	Theophil Niemann	arhitekt	1909-1914
10	Josef Franz Pokorny	arhitekt i graditelj	1911-1917
11	Ludwig Čaćinović	arhitekt	1911
12	Hugo Švarc	inženjer arhitekture	1913-1914
13	Josef Vesely	inženjer arhitekture	1913
14	Eduard Madurowicz	arhitekt	1914
15	Adolf Ružička	arhitekt	1916-1917
16	Hans Berger	dr, inženjer arhitekture	1917
17	Ladislaus Lauda	arhitekt	1917-1918

VI. 2. 0. – RAZVOJ DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE U PERIODU 1885 - 1901

U jesen 1885.g., za rukovodioca (predstojnika) cijelog Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade imenovan je Edmund Stix⁶⁵, inženjer čija se djelatnost na ovoj funkciji u periodu 1886-1901 vremenski podudara sa periodom ministarskog mandata (1882-1903) Benjamina Kállaya, a ujedno i sa velikim građevinskim pothvatima koji su realizovani, a neki, i inicirani u ovom periodu.

⁶⁵ Edmund Stix (Beč, 24.XI 1837 – Beč, 24.II 1903) završio je studij na Tehničkom fakultetu u Beču 1859.g. U periodu 1859-1861 radio je u birou za gradnju bolnice "Rudolf Stiftung" u Beču, a u periodu 1861-1865 bio je asistent i suplent na Katedri za visokogradnju Tehničkog fakulteta u Lembergu (Lavovu). Zatim je radio kao samostalni projektant za državne željeznice. U periodu 1875-1885 bio je zaposlen u građevinskoj firmi Carla Schwarza, a obavio je i studijska putovanja kroz Italiju i Francusku. Bio je član Saveza inženjera i arhitekata Austrije, te saradnik i redaktor (1870-1871) časopisa ovog udruženja "Zeitschrift des österr. Ingenieur und Architekten Vereines". (Julius Koch, *Edmund Stix*, nekrolog, *Zeitschrift des österr. Ingenieur und Architekten Vereines*, 13, Wien 1903, 204.)

Objavio: *Das Bauwesen in Bosnien und der Hercegovina von Beginn der Occupation durch die österr. – Monarchie bis in das Jahr 1887*, Wien 1887.

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od I.XII 1896.g., a od penzionisanja 1901.g. imenovan je počasnim članom. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, II-XV.)

Nekoliko arhivskih dokumenata, priloženih u ovom radu, svjedoče o Kállayevom neposrednom uticaju na graditeljske poslove, jer je ova oblast potpomagala opšte i posebne ciljeve politike u rukovođenju Bosnom i Hercegovinom.⁶⁶ Lično je podsticao da se objavljuju u stručnim časopisima u Monarhiji napisi o novim građevinskim realizacijama u BiH, tražeći da prije slanja redakciji članci budu dostavljeni njemu na uvid i odobrenje.⁶⁷

Na komemorativnoj sjednici, održanoj 28.II 1903.g. u Tehničkom klubu u Sarajevu, povodom smrti Edmunda Stixa ukazano je na dostignuća državne građevinske službe u njegovo vrijeme, na položaj koji je ostvarila u odnosu na ostale državne uprave i na neposrednu vezu Kállaya, kao političkog planera, i Stixa, kao izvršioca političke volje, u oblasti graditeljstva.⁶⁸

Nakon 1886.g. kada je uveden novi sistem projektovanja i izvođenja objekata, tj. sistem inženjeringa, u djelovanju Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade⁶⁹, broj državnih građevinskih

⁶⁶ O Kállayajevoj politici vidjeti djelo: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987.

⁶⁷ Iz dopisa B. Kállaya ZVS-u (10.II 1898.): "Redakcija časopisa Udruženja austrijskih inženjera i arhitekata obratila mi se sa molbom da Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade stavi na raspolaganje opis interesantnih novijih tehničkih i građevinskih projekata koji su izvedeni u zadnjoj deceniji u Bosni i Hercegovini radi objavljivanja. Kako vidite iz priloženog prepisa mog dopisa ovom udruženju, obećao sam da će od vas dobiti željenu dokumentaciju te će se oni obratiti direktno vama.

S obzirom na to da je u interesu uprave, a i u interesu naših stručnjaka da njihova izvanredna djela na području graditeljstva budu publicirana na najvažnijem stručnom časopisu na području cijele Monarhije, molimo da vi izvršite izbor radova koje treba objaviti i da se inače brinete oko izrade takvih članaka za časopis. Pošto ovaj časopis ne izlazi tako često, postoji mogućnost da se i naši inženjeri, koji su lično radili na ovim projektima ili koji imaju sposobnost pisanja takvih članaka, bave pisanjem, te im treba obezbijediti slobodno vrijeme da to urade.

Zelim da se opisi svih vrijednih privatnih i javnih zgrade koje je gradilo Građevinsko odjeljenje, prije slanja redakciji časopisa, dostave meni na uvid i odobrenje." (ABH, ZVS-opšta građa, 1898., br. 23523, š. 121-28.)

⁶⁸ Izvod iz govora vladinog savjetnika Schnacka, direktora državnih željeznica: "...Presvjetli državnik, pod kojim imamo sreću da služimo, njegova ekscelencija carski ministar za finansije B. von Kállay našao je u predstojniku (Sektionschef) Stixu izvrsnog izvršioca svojih visoko postavljenih ideja i planova u građevinsko-tehničkoj oblasti, koji je vanrednim tehničkim znanjem spojio jako izraženu svijest za obavezu, željeznu energiju, neiscrpnu snagu i ideju da građevinska aktivnost kod nas nije sama sebi svrha, da je obavezno da se ova aktivnost organski uključi u cjelokupnu aktivnost upravljanja državom kao sredstvo za postizanje velikih državnih ciljeva.

Ne može se ni u kom slučaju sumnjati da nije samo građevinska aktivnost, pa ma koliko njen značaj bio velik za Bosnu i Hercegovinu, i da nisu samo građevinsko-umjetnička djela to što je obezbjedilo tehničkoj službi ravnopravno mjesto u odnosu na druge upravne organe države, kako je carski ministar finansija odredio još prije nekoliko godina. Sasvim nedvojbeno, tome je bitno doprinio savršen način na koji je predstojnik Stix znao, odmah od početka rada u svom resoru, da usaglasi djelovanje sa drugim resorima zemaljske vlade i da postigne, za nas tehničare tako značajan uspjeh, da se tehnička služba posmatra ravnopravno u odnosu na druge velike grane uprave zemlje." (*Trauerkundgebung des Technischen Klub*, Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, VII, Sarajevo 1904, 76-79.)

⁶⁹ "Svi tehnički projekti, što ih hoće zemaljska uprave izvesti, ispituju se, a često i sastavljaju kod građevnog odjeljenja, a dotične gradnje izvode tada direktno organi toga odjeljenja. Zemaljske erarne gradnje povjeravala je Zemaljska vlada u početku privatnim poduzećima, budući da nije imala vlastitih tehničkih organa. Taj sistem je g. 1886. sasvim napušten, te se od tada sve erarne gradnje izvode u vlastitoj režiji. Za svaku veću gradnju postavlja zemaljska vlada ili okružna oblast vlastitu upravu gradnje. Upravitelj je gradnji dužan sastavljati detaljne nacрте i nacрте za izvođenje gradnje; on se ima brinuti da se radnje sistematički izvode, te je odgovoran za sve svoje odredbe obzirom na gradnju. On daje mjesečni izvještaj o napredovanju gradnje i vodi račun o svim novcima i nakladama. Razumije se da ovakve uprave gradnje stoje pod kontrolom vlade, te ih tehnički organi građevnog odjeljenja u stalnom razdoblju tačno nadgledaju. Osim stalnog činovničkog osoblja namješta građevno odjeljenje putem ugovora mjernike s potrebnim kvalifikacijama kad se izvađaju veće gradnje. Dvije najveće gradske općine, Sarajevo i Mostar, imaju posebno organizovane građevne urede kod gradskog poglavarstvo." (Izvještaj o uprave Bosne i Hercegovine 1906, 504.)

službenika morao se povećati da bi se savladao povećani obim poslova. Do 1887.g. broj definitivnih državnih građevinskih službenika povećao se na 40, a 1888.g. na 42.⁷⁰

U državnu službu stupio je u martu 1886.g. Karlo Paržik, a u periodu do 1901.g. počeli su raditi i ovi inženjeri sa kojima je kasnije saradivao: Josef Greger (kao honorarni službenik u periodu 1886-1903, a definitivni od 1903.g.)⁷¹, Karl Fitzinger (od avgusta 1886.g. kao provizorni službenik, a od juna 1888.g. kao definitivni inženjer)⁷², Theodor Kuschee (od avgusta 1886.g.)⁷³, Johan Kölbig (od septembra 1888.g. kao provizorni, a od februara 1889.g. kao definitivni inženjer)⁷⁴, Franz Mihanovich (oko 1888.g.)⁷⁵, August Butscha (oko 1889.g. kao honorarni inženjer)⁷⁶, Carl Panek (oko 1889.g. kao honorarni inženjer)⁷⁷, a zatim su u BiH radili i ...

⁷⁰ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896, 64.

⁷¹ Josef Greger (Pardorf, Moravska, 16.I 1854 – Sarajevo, 13.XII 1939) završio je građevinsku srednju školu u Beču, a zatim je pohađao tri godine stručne kurseve za civilnog inženjera. Državni ispit za ovlaštenog graditelja položio je 1883.g. Radio je na izgradnji stambenih objekata u Beču kao crtač, graditelj i rukovodilac radova za arhitekta Eugena Zülzera, F. Schlögl i Emila von Förstera, zatim za firmu Tabnick u Floridsdorfu, za arhitektu Langhamera, te u firmi Carla Schwarza kao crtač i rukovodilac izgradnje na pruži Mostar-Metković i na konaku u Prnjavoru.

U službi Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade nalazio se od marta 1886.g. u statusu "prvizornog graditelja" u Derventi, zatim, od aprila 1887.g. u Tuzli, a od februara 1888.g. u Jajcu u ztatusu "provizornog inženjera". Potom, radio je na poslovima u Varešu od aprila 1890.g., u Doboju i Sarajevu od marta 1896.g., u Rudom od novembra 1896.g., te u Sarajevu, gdje je u februaru 1903.g. primljen u državnu službu kao definitivni službenik. U zvanje nadinženjera bio je unaprijeđen u januaru 1915.g. (ABH, Personalni list.)

⁷² Karl Fitzinger (Beč, 1861-?) završio je Tehnički fakultet u Gracu i položio I i II državni ispit. Prije stupanja u državnu službu radio je dvije godine kao privatni inženjer za Građevinski odsjekk ZVS-a. Od avgusta 1886.g. radio je u ovom odsjeku kao provizorni, a od juna 1888.g. kao definitivni inženjer. U Okružnom uredu u Banjaluci radio je od septembra 1896.g. kao inženjer I klase, a od februara 1898.g. bio je ponovo u Građevinskom odjeljenju u Sarajevu. U Okružnom uredu u Bihaću radio je od aprila 1898.g., gdje je unaprijeđen u zvanje nadinženjera. Od juna 1907.g. radio je u Mostaru, a od novembra 1910.g. ponovo u Građevinskom odjeljenju u Sarajevu. U zvanje građevinskog savjetnika bio je unaprijeđen u junu 1913.g. (ABH, Personalni list.)

⁷³ Theodor Kuschee (Hütteldorf kod Beča, 16.VII 1857 – Sarajevo, 17.IV 1924) studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Potom je radio kao crtač kod arhitekta J. Schalza u Beču, kao saradnik graditelja Troppaua, a od avgusta 1886.g. do aprila 1889.g. radio je u Okružnom uredu u Tuzli. Od decembra 1892.g. bio je u Okružnom uredu u Travniku, a od avgusta 1898.g. u Okružnom uredu u Mostaru. U periodu maj 1899-juli 1918 radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 12.)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.XII 1897.g. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, II-XV.)

U zvanje nadinženjera bio je unaprijeđen 1909.g. (Bosnischer Bote, 1909.)

⁷⁴ Johna Kölbig (Nikolsburg, Češka, 1850-?) završio je građevinsku srednju školu u Beču, a zatim studirao dvije godine na Tehničkom fakultetu u Beču. Do decembra 1874.g. radio je kod firme Stadler u Beču kao građevinski rukovodilac, a do januara 1876.g. kao tehnički službenik kod bečkog udruženja građevinara. Do januara 1886.g. radio je kao inženjer u firmi Carla Schwarza u Beču, te do septembra 1888.g. kao privatni inženjer i rukovodilac izgradnje kaznionice u Zenici za Građevinski odsjek Zemaljske vlade. Od septembra 1888.g. radio je kao provizorni, a od februara 1889.g. kao definitivni inženjer Građevinskog odsjeka. U Okružnom uredu u Travniku bio je od septembra 1893.g. u zvanju inženjera I klase, gdje je unaprijeđen u zvanje nadinženjera u aprilu 1901.g. (ABH, Personalni list.)

⁷⁵ I. Krzović, *Secesija u arhitekturi Bosne i Hercegovine*, 270.

⁷⁶ August Butscha, (Němešt, Moravska, 5.VIII 1855 – Brno, 12.I 1925) studirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, a zatim službovao kod arhitekta Georga Demskog u Beču. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 248.)

Njegov potpis nalazimo na nacrtima za Višu gimnaziju u Sarajevu od 1889. do 1891.g. (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K.66), a zatim na projektima objekata za Ilidžu (1892-1894), za gradsku tržnicu u Sarajevu (1894-1895). Od 1901.g. nalazi se u Brnu. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 3,4.)

⁷⁷ Carl Panek (Mistek, 11.VI 1860 - ?) završio je Arhitektonski odsjek Tehničkog fakulteta u Beču 1883.g. U periodu 1889-1901 radio je za Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade kao arhitekt "na raspolaganju". (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 251; Bosnischer Bote, 1898-1901.)

Ludwig Huber (od februara 1889.g. kao honorarni arhitekt)⁷⁸, Ćiril Iveković (od 1890.g.)⁷⁹, Max David (od maja 1890.g.)⁸⁰, Alois Erlach (oko 1890.g.)⁸¹, Franz Blažek (oko 1892.g. kao honorarni službenik)⁸²,...

⁷⁸ Ludwig Huber (Siegharing kod Scheringa, 12.VIII 1859 – Sarajevo, 17.VI 1921) završio je državnu zanatsku školu (Staatsgewerbeschule) u Salzburgu 1881.g. Službovao je kod više građevinskih firmi u Austriji u periodu 1881-1889. Od februara 1889.g. radio je pri Okružnom uredu u Mostaru, a od februara 1890.g. radio je honorarno za Građevinsko odjeljenje ZVS-a. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 248.)

Njegov potpis nalazi se na nacrtima za finansijsku kasarnu u Sarajevu (1891), tipske kotarske bolnice (1891), bolnicu za Banjaluku (1891), manje stambene zgrade za Penzioni fond u Sarajevu (1891), za jednu vakufsku zgradu u Travniku (1891), na arhitektonskim snimcima Begove džamije u Sarajevu (1891) i mihraba Careve džamije u Sarajevu, na nacrtima za crkvu u Pritocima (1891), za ruždiju u Bihaću (1892), za tramvajsku čekaonicu u Sarajevu (1895), za evangelističku župnu kuću u Banjaluci (1895), za srpskopравoslavnu školu u Sarajevu (1898), za sud i zatvor u Tuzli, za džamiju u Hrasnici (1899), za crkvu u Karini (1898), za kasarnu na Bistriku (1899-1901), za Okružni sud u Sarajevu (1902), za kotarski sud u Fojnici (1902), za neke stambene zgrade u Sarajevu (1902), za parohijsku kuću u Jajcu (1900), za crkvu u Mrkonjić-Gradu (1900), za paviljone u vojnom logoru (1901), za jednu stambenu zgradu u Travniku (1905), za tipove duvanskih otkupnih stanica (1906), za finansijsku kasarnu u Jajcu (1906). (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 6, 7; ABH, ZVS-zbirka nacrti.)

⁷⁹ Ćiril Iveković (Klanjec, 1.VI 1864 – Zagreb, 16.VII 1933) završio Višu zanatsku školu u Beču, a potom je studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču u periodu 1885-1889 i radio u ateljeu Fellnera i Helmera. Sarađivao je i sa Karlom Hasenauerom u periodu 1889-1890. Od 1890.g. radio je za Građevinsko odjeljenje ZVS-a. Projektovao je zgradu Penzionog fonda na uglu Titove i Kranjčevićeve ulice u Sarajevu (1890), zgradu carinarnice u Sarajevu (1891), Vijećnicu u Brčkom (1892), razradio projekte Vijećnice u Sarajevu (1893), restaurirao Ali-pašinu džamiju u Sarajevu (1894), projektovao medresu u Travniku (1895). Od 1896.g. bio je u Zadru i bavio se restauracijom spomenika i naučnim radom. Učestvovao je na konkursu za Saborsku palaču u Sarajevu 1912.g. Od 1920.g. bio je u Zagrebu i predavao arhitekturu srednjeg vijeka na Tehničkoj visokoj školi. Za redovnog člana JAZU bio je izabran 1922.g. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 8,9.)

⁸⁰ Max David (Altitischein, Moravska, 7.XII 1859 - ?) završio je Tehnički fakultet u Brnu 1883.g., a potom radio kao asistent na istom fakultetu, te u nekoliko građevinskih firmi u Čehoslovačkoj. Od maja 1890.g. radio je u Okružnom uredu u Mostaru, a od 1907.g. u Okružnom uredu u Tuzli. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 248.)

Službovanje je počeo u statusu inženjera-pristava, a u zvanje inženjera unaprijeđen je od 1900.g., te u zvanje nadinženjera 1912.g. U Okružnom uredu u Tuzli radio je do 1918.g. (Bosnischer Bote, 1898-1918.)

⁸¹ Alois Erlach studirao je na Tehničkom fakultetu u Beču. (I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 283.)

U Građevinskom odjeljenju ZVS-a radio je u zvanju inženjera u periodu 1898-1907, zatim kao nadinženjer u Okružnom uredu u Bihaću u periodu 1908-1911, te u Okružnom uredu u Banjaluci u periodu 1912-1913. (Bosnischer Bote, 1898-1913)

Njegov potpis nalazi se na nacrtima za adaptacije i dogradnje brojnih kotarskih ureda u toku 1906.g. (Bugojno, Gračanica, Gradačac, Bos. Gradiška, Ključ, Konjic, Kotor-Varoš, Livno, Ljubuški, Nevesinje, Bos. Novi, Mrkonjić-Grad, Vlasenica, Zvornik, Žepče, Županjac, Visoko, Bihać, Glamoč) i na regulacionom planu za dijelove Bihaća. (ABH, ZVS-zbirka nacrti)

Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.I 1897.g., a u spisku članova za 1899.g. naveden je kao inženjer u Tuzli, zatim, u spisku za 1900.g. kao inženjer u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, a od 1907.g. ne nalazi se na spisku članova kluba. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo, III-X)

⁸² Franz Blažek (Zaleš, Češka, 1863 – Hořice, 1.I 1944) završio je Arhitektonski odsjek Umjetničke škole u Brnu 1882.g. i Specijalnu školu za arhitekturu kod profesora Friedricha Schmidta na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču 1888.g. Službovao je kod Eduarda Svobode u Brnu i Maxa Fleischera u Beču. U Sarajevu je od 1892.g. kada je uradio nekoliko projekata za objekte na Ilidži (1892-1893). Njegov potpis nalazi se na nacrtima za paviljone na Milenijskoj izložbi u Budimpešti (1895), za gimnaziju u Mostaru (1898), za kasarnu na Bistriku (1898), za kasarnu u Mostaru (1899-1901). Od 1903.g. ponovo je u Češkoj. (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 2, 3); I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 247.)

Također, Blažek je potpisao nacрте za duvansku otkupnu stanicu u Stocu (1893), za medresu u Bihaću (1892), za tipove mekteba (1894), za konak u Mostaru (1900). (ABH, ZVS-zbirka nacrti)

U Građevinskom odjeljenju ZVS-a radio je do 1902.g. kao honorarni saradnik. (Bosnischer Bote, 1898-1902)

Carl Kneschaurek (od oko 1892.g.)⁸³, Rudolf Tönnies (od oktobra 1897.g. kao honorarni službenik)⁸⁴, Domeniko Karaković (od februara 1899.g.)⁸⁵. Naravno, ovaj pregled obuhvata samo značajnije inženjere koji su u periodu 1885-1901 počeli da rade za državnu građevinsku službu.

Kako je već pomenuto, 1890.g. osnovano je IV – Građevinsko odjeljenje u okviru ZVS-a, a ova grupa inženjera učestvovala je u projektovanju i izgradnji najznačajnijih državnih objekata u periodu austrougarske uprave u BiH. Posebno su se istakli svojim ostvarenjima August Butscha, Carl Panek, Ćiril Iveković, Franz Blažek, Rudolf Tönnies, Ludwig Huber i Max David.

Pošto je Karlo Paržik cijelo vrijeme svoga službovanja u periodu 1886-1916 proveo u Građevinskom odjeljenju ZVS-a, sa svima njima je ostvarivao neke vidove službene saradnje, što se vidi i u prikazima njegovih projekata.

VI. 2. 1. – UTICAJ GRAĐEVINSKOG ODJELJENJA ZEMALJSKE VLADE U SARAJEVU NA RAD TEHNIČKE SREDNJE ŠKOLE U SARAJEVU

Pored obezbjeđenja višeg stručnog kadra, bilo je neophodno angažovanje i nižeg stručnog osoblja za ostvarivanje planova Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade, te je 2.X 1889.g. osnovana u Sarajevu Tehnička srednja škola.⁸⁶ Program i nastava ove škole bili su pod direktnom kontrolom Građevinskog odjeljenja, a stručnjaci ovog odjeljenja bili su angažovani i kao nastavnici.

Škola je imala tri odjeljenja: građevinsko (za obrazovanje budućih građevinskih crtača, nadzornika, graditelja, putara, gruntovnih činovnika, geometara, itd.), šumarsko (za šumarsku službu) i rudarsko (za rudarsko nadzorno osoblje).⁸⁷

Rukovodilac Odsjeka za visokogradnju Građevinskog odjeljenja, inženjer Johann Kellner, bio je zadužen od 1892.g. za nadzor nad radom Tehničke srednje škole, a od 1900.g. bio je imenovan za inspicijenta u ovoj školi.⁸⁸

U toku postojanja i rada škole u austrougarskom periodu bili su angažovani kao honorarni nastavnici i inženjeri koji su bili u državnoj službi: Đorđe Božić iz gradske građevinske službe (za enciklopediju inženjerstva, 1913-1915)⁸⁹, Josip Bunić iz gradske građevinske službe (za građevinske konstrukcije, građevinarstvo, građevinsko crtanje, osnivanje zgrada, građevinsku

⁸³ Carl Kneschaurek (Perneg, Štajerska, 26.I 1868 – Sarajevo, 29.IV 1915) završio je Umjetničku školu u Gracu, građevinski i umjetnički odsjek. Službovao je kod nekoliko firmi u Gracu, Beču i Sofiji. Od 1892.g. radio je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a. Njegov potpis nalazi se na nacrtima za kasarnu u Trebinju (1901) i Mostaru (1902), za jednu stambenu zgradu u Mostaru (1904), za manje stambene zgrade u Sarajevu (1905), za zgradu Racher u Sarajevu (1913). (N. Kurto, *Arhitektura secesije u Sarajevu, Prilog II*, 11; I. Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918*, 249.)

Također, potpisao se na nacrtu za dogradnju Đulaginog dvora u Sarajevu (1896). (ABH, ZVS-zbirka nacrti, K. 60.) U statusu inženjera-pristava službovao je u Građevinskom odjeljenju ZVS-a do 1903.g., a u periodu 1904-1905 službovao je u Okružnom uredu u Mostaru u zvanju inženjera. Od 1906.g. ponovo je u Građevinskom odjeljenju u Sarajevu, gdje je unaprijeđen u zvanje nadinženjera 1914.g. (Bosnischer Bote, 1898-1914)

⁸⁴ Rudolf Tönnies bio je jedan od značajnijih Pařikovih saradnika, te je djelatnost ovog arhitekta opširnije dokumentovana u okviru hronološkog pregleda Pařikovog rada.

⁸⁵ Domeniko Karaković (Hvar, 30.XI 1859 - ?) završio je Tehnički fakultet u Beču 1899.g. Od februara 1899.g. radio je u Okružnom uredu u Sarajevu, gdje je u januaru 1897.g. unaprijeđen u zvanje inženjera, a u maju 1908.g. u zvanje nadinženjera, te u maju 1913.g. u zvanje građevinskog savjetnika. (ABH, Personalni list.)

⁸⁶ Spomenica prigodom proslave 40-godišnjice opstanka državne Tehničke srednje škole u Sarajevu 1889-1929, Sarajevo 1929, 1.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ ABH, Personalni list J. Kellnera.

⁸⁹ Spomenica prigodom proslave 40-godišnjice opstanka državne..., 35.

upravu, 1913-1921)⁹⁰, Josip Czerny iz gradske građevinske službe (za građevinarstvo, 1914-1916)⁹¹, Žika Jovanović iz gradske građevinske službe (za matematiku, nacrtnu geometriju, građevinarstvo, građevinsku mehaniku, enciklopediju inženjerstva, enciklopediju cesto- i visokogradnji, 1913-1915)⁹², Dominik Karaković iz Okružnog ureda (za graditeljstvo, građevinsko crtanje, nauku o građevnim materijalima, 1898/99)⁹³, Karlo Paržik iz Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade (za građevinsko crtanje, osnivanje, nauku o arhitektonskim oblicima, 1890/91 i 1919/20)⁹⁴, Oskar Reddi iz Građevinskog odjeljenja Zemaljske vlade (za geodeziju, nacrtnu geometriju, građevinsku mehaniku, 1895-1899).⁹⁵

Kao nastavnici u ovoj školi bili su angažovani i drugi stručnjaci koji su honorarno saradivali u državnoj građevinskoj službi: Karlo Hudec (za nauku o arhitektonskim oblicima, 1913-1916)⁹⁶, Ladislaus Lauda (za prostoručno crtanje, građevinsku upravu, građevinarstvo, građevinsko crtanje i osnivanje, nauku o arhitektonskim oblicima, nauku o građevinskim materijalima, praktične vježbe iz građevinarstva, 1917-1918)⁹⁷, Bartholomeo Knopfmacher (za prostoručno crtanje, građevinsko crtanje i osnivanje, 1911/1912)⁹⁸, Eduard Madurowitz (za građevinarstvo, arhitekturu, 1918/1919)⁹⁹, Carl Panek (za prostoručno crtanje, 1898/99)¹⁰⁰, Josip Pokorny (za nauku o arhitektonskim oblicima, 1913-1916)¹⁰¹, Josip Rekveny (za prostoručno crtanje, 1912-1915)¹⁰², Rudolf Tönnies (za prostoručno crtanje, 1889/90)¹⁰³, Josip Vancaš (za prostoručno crtanje, 1889-1898).¹⁰⁴

Angažovanjem stručnjaka iz prakse u nastavi na Tehničkoj srednjoj školi prenesena je u Sarajevo slična bečka praksa da se u nastavi na stručnim školama uključuju afirmisani stručnjaci.

Učenici građevinskog odjeljenja Tehničke srednje škole obavljali su stručnu praksu na raznim novogradnjama za vrijeme drugog semestra u I i II razredu.¹⁰⁵

Škola je bila ukinuta školske godine 1906/07, ali je ponovo uspostavljena 1910/11 i tada je otvoreno samo građevinsko odjeljenje.¹⁰⁶

Može se pretpostaviti da je u nastavi Tehničke srednje škole u Sarajevu bilo uticaja austrijskog stručnog, tehničkog obrazovanja, a u građevinskom odjeljenju uticaja prethodnog obrazovanja predavača na austrijskim tehničkim fakultetima i Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, koji su ostavili tragove u radu tehničara obrazovanih u ovoj školi i produžili se i nakon 1918.g. u graditeljstvu BiH.

⁹⁰ Isto, 36.

⁹¹ Isto, 36.

⁹² Isto, 39.

⁹³ Isto, 40.

⁹⁴ Isto, 45.

⁹⁵ Isto, 46.

⁹⁶ Isto, 39.

⁹⁷ Isto, 42.

⁹⁸ Isto, 41.

⁹⁹ Isto, 43.

¹⁰⁰ Isto, 45.

¹⁰¹ Isto, 45.

¹⁰² Isto, 47.

¹⁰³ Isto, 49.

¹⁰⁴ Isto, 50.

¹⁰⁵ Isto, 11.

¹⁰⁶ Isto, 11.

VI. 2. 2. – POZICIJA DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE U ODNOSU NA DRUGE GRANE DRŽAVNE UPRAVE I STATUS NJENIH SLUŽBENIKA

Ravnopravan položaj državne građevinske službe u odnosu na druge grane državne uprave bio je zakonski uspostavljen 31.XII 1890.g. osnivanjem IV – Građevinskog odjeljenja u okviru Zemaljske vlade.¹⁰⁷ U tekstu zakona navedeno je da je vladin savjetnik Edmund Stix imenovan za građevinskog upravitelja, a građevinski savjetnik Fridrich Passini¹⁰⁸ za zastupnika građevinskog upravitelja.

Građevinski službenici su, prema naobrazbi, stručnom iskustvu, godinama službe i rezultatima rada, dobijali odgovarajuće službeno zvanje koje je bilo povezano sa određenim platnim razredom. U okviru platnog razreda postojali su rasponi plata.

Za ilustraciju ovog načina rangiranja i plaćanja državnih građevinskih činovnika mogu poslužiti tzv. rang-liste iz perioda 1909-1913¹⁰⁹ (Tabela 2.).

Tabela 2. Platni razredi građevinskih službenika u periodu 1909-1913

Službeno zvanje	Platni razred	Raspon plata
Predstojnik (Sektionschef)	IV	14.000-16.000 K
Vladin savjetnik (Hofrat)	V	10.000-12.000-14.000 K
Građevinski nadsavjetnik (Oberbaurat)	VI	6.400-7.200-8.000-8.800 K
Građevinski savjetnik (Baurat)	VII	4.800-5.400-6.000-6.400 K
Nadinženjer (Oberingenieur)	VIII	3.600-4.000-4.400-4.800 K
Inženjer (Ingenieur)	IX	2.800-3.000-3.200-3.400-3.600 K
Inženjer-pristav (Ingenieur Adjunct)	X	2.200-2.400-2.600-2.800 K

U periodu 1890-1893 broj građevinskih činovnika povećao se na 52, a 1896.g. na 64.¹¹⁰

Odluke o napredovanju građevinskih službenika donosilo je Zajedničko ministarstvo finansija u Beču, ali pošto nije postojala vremenski ustaljena, redovna praksa u tom postupku, građevinski službenici bili su nezadovoljni svojim statusom i uputili su u januaru 1896.g. žalbu ZMF-u koju je potpisao, u ime Zemaljske vlade, poglavar Ivan barun Appel.¹¹¹ Ovaj zahtjev za unapređenje bio je ilustriran primjerima nezadovoljavajućeg statusa pojedinih građevinskih službenika, kao npr. nadinženjera Svobode (12 godina službe) i okružnih inženjera Lercha, Ribaricha, Budaua (10 godina službe) – u VIII platnom razredu, zatim “vrlo sposobni inženjeri” kao Reddi, Komadina, Maly, Schlesinger, Soyka, Todeschini, Jedlička, Ruscher, Agazzi, Straka, Niedzielski (10-16 godina službe) bili su u IX platnom razredu. U istom dopisu navedeno je da je

¹⁰⁷ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 31.XII 1890, br. 91920/I, kojom se objavljuje ustrojenje četvrtog (građevnog odjeljenja) kod zemaljske vlade u Sarajevu s jednim upraviteljem kao predstojnikom, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1891, Sarajevo 1891, 53.

¹⁰⁸ Fridrich Passini. Personalni list nije pronađen. Bio je član Tehničkog kluba u Sarajevu od 1.XII 1896.g., a u spisku članova za 1899.g. naveden je kao vladin savjetnik. Nakon penzionisanja Edmunda Stixa 1901.g. postao je predstojnik Građevinskog odjeljenja i ostao na toj funkciji do penzionisanja 1909.g. (Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo III-XIII)

U Gracu je doktorirao na Tehničkom fakultetu 1911.g. (B. Božović, nav. djelo, 310.)

¹⁰⁹ ABH, ZMF-opšta građa, 1909., br. 6342, š. 13.

ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 9460, š. 13.

ABH, ZMF-opšta građa, 1913., br. 5917, š. 13.

¹¹⁰ Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi..., 64.

¹¹¹ ABH, ZMF-opšta građa, 1896., br. 701, š. 8. 3.

plata građevinskog savjetnika u BiH 1.800 forinti, a da u ostalim dijelovima Monarhije nadinženjer I klase ima toliku platu, te se smatralo da je ovo razlog što “sposobni inženjeri traže posao u drugim dijelovima Monarhije”.

Sudeći po činjenici da su plate državnih činovnika u BiH izjednačene sa platama u ostalim dijelovima Monarhije upravo 1896.g.¹¹², ova žalba građevinskih činovnika imala je rezultata.

Ipak, neki značajniji honorarni arhitekti otišli su iz BiH pri kraju perioda 1885-1901, kao npr. Ćiril Iveković (1896), August Butscha (1901), Carl Panek (1901) i Franz Blažek (1903).

.....

U periodu 1885-1901 u državnoj građevinskoj službi udvostručen je broj definitivnih službenika u odnosu na stanje 1884.g., što je uzrokovano i prelaskom na novi sistem rada od 1886.g. – projektovanje i izvođenje objekata u vlastitoj režiji. Pored definitivnih službenika za poslove državne građevinske službe bili su honorarno angažovani vanjski saradnici čiji doprinos kvalitetu projektovanja i izvođenja objekata nije bio zanemarljiv.

Mimistar Benjamin von Kállay smatrao je graditeljske poslove u BiH izuzetno važnim sredstvom postizanja političkih ciljeva i afirmacije austrougarske uprave, te je državnoj građevinskoj službi priznat ravnopravan položaj u odnosu na druge grane državne uprave osnivanjem IV – Građevinskog odjeljenja u Zemaljskoj valdi 1890.g. U okviru istih političkih ciljeva podsticao je publikovanje radova o državnoj graditeljskoj djelatnosti u stručnim časopisima Monarhije. U ličnosti predstojnika Građevinskog odjeljenja Edmunda Stixa imao je dosljednog realizatora svoje politike, a tehničko osoblje bilo je, nakon izjednačavanja plata sa platama državnih činovnika u ostalim dijelovima Monarhije 1896.g., stimulirano da ostane u državnoj službi, te su u ovom periodu realizovani brojni i značajni državni investicioni poduhvati.

Osnivanjem Tehničke srednje škole u Sarajevu 1889.g. nastojao se obezbjediti domaći stručni kadar u građevinarstvu, a Građevinsko odjeljenje je neposredno nadziralo kvalitet nastave u ovoj školi i obezbjeđivalo i dio nastavnog osoblja iz redova državnih službenika.

VI. 3. 0. – POČETAK STAGNACIJE DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE U PERIODU 1901-1908

Predstojnik Građevinskog odjeljenja Edmund Stix penzionisao se zbog bolesti 1901.g. a na njegovo mjesto došao je Fridrich Passini. Johann Kellner, dugogodišnji rulovodilac Odsjeka za visokogradnju penzionisan je 1905.g., a Karlo Paržik je od juna 1905.g. bio unaprijeđen u zvanje građevinskog savjetnika.¹¹³ Kako je u prethodnom periodu bio zamjenik Johanna Kellnera¹¹⁴, Karlo Paržik praktično preuzima poslove rukovođenja Odsjekom visokogradnje nakon Kellnerovog penzionisanja. Od tog vremena potpisivao je, ispred Odsjeka za visokogradnju, nacрте koji su bili izrađeni ili revidovani u ovom odsjeku.

¹¹² “Godine 1896. regulisane su plaće. Sadašnje plaće sa svijem se podudaraju sa plaćama c. kr. austrijskih činovnika. Napredovanje u više stepene plaća ne biva automatski, već zavisi od odobrenja Zajedničkog ministarstva finansija. Temeljni uslov je da se navršši 5 godina službe za drugi, a deset godina službe za prvi stepen plaće, dalje da se službuje bez zamjerke.” (Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 28.)

¹¹³ ABH, ZVS- Prez., 1916., br. 3984.

¹¹⁴ ABH, ZVS-opšta građa, 1903., br. 213633, š. 41-102/3.

U ovom periodu došlo je i do personalnih promjena u ZMF-u u Beču i ZVS-u: godine 1903. Kállaya nasljeđuje Stefan Burián, a Appela Eugen baron Albori.

Primarni veći investicioni projekti, koji su bili neophodni za uspostavljanje nove državne uprave u BiH (željeznice, putevi, administrativni objekti), već su bili realizovani, a jedina značajnija investicija u ovom razdoblju u visokogradnji bila je realizacija kredita od 2.000.000 guldena za izgradnju vojnih objekata (kasarne, vojni stanovi). Supervizija nad utroškom ovog kredita bila je povjerena 1898.g. Johannu Kellneru¹¹⁵, a izgradnja objekata iz ovog kredita bila je završena do njegovog odlaska u penziju.

Smanjenje investicija u visokogradnji imalo je uticaja i na položaj državnih građevinskih službenika, te su inženjeri svih tehničkih službi pri okružnim uredima i Odsjeka za visokogradnju Građevinskog odjeljenja u Sarajevu lično potpisali žalbu koju su uputili 15.IV 1906.g. ZMF-u u Beču.¹¹⁶ Ovaj dokument zanimljiv je zbog autentičnog pregleda kretanja u službi državnog

¹¹⁵ ABH, Personalni list J. Kellnera.

¹¹⁶ "Vaša Ekselencijo!

Tehnički službenici Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine dozvoljavaju sebi, računajući na dobru volju Vaše Ekselencije i radi očuvanja interesa svoga staleža, da mole sljedeće:

U ovim zemljama je u zadnjoj generaciji stvorena kultura koja doprinosi ugledu Monarhije i koja će biti zapamćena u istoriji, a jedan, ne baš neznatan, dio tih zadataka preuzimala je državna služba i njeno građevinsko osoblje.

Zemaljska uprava je, uzevši u obzir važnost tehničkog staleža za ovaj zadatak, stvorila iz vrlo skromnih početaka jedan značajan korpus službenika i 1890.g. oformila Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade kojem je bio dodijeljen veliki broj zadataka.

Zasluge ovdašnjih građevinskih službenika često su našle izraz u visokim odlikovanjima i unapređenjima. Međutim, to se ne odnosi i na nekoliko naših kolega.

Prema tome, dozvoljavamo sebi da ukažemo na okolnost da se naš stalež još nije izborio za sva prava. Naš je cilj da se izravna položaj tehničkih službenika sa analognim službama u drugoj državnoj upravi i u drugim resorima, te da se prilikom unapređenja računa približno isto vrijeme provedeno u službi kao kod drugih – što još ni izdaleka nije ostvareno.

Dajemo u tabelarnom pregeledu kretanje u službi našeg osoblja, uključujući sve inženjere u periodu 1879 – 1.IV 1906.

Činjenično stanje (inženjeri)	I Pregled Platni razred								Zbir
	XI	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	
Početak službe	118	51	20	-	1	2	-	-	122
Kraj službe	12	32	14	4	3	1	1	1	58
Sadašnje stanje	-	12	22	9	6	3	1	1	54

Primjedba: Način na koji su otišli iz službe detaljno je opisan u drugoj tabeli.

Dosadašnji odlazak tehničkog osoblja	II Detaljni razlozi odlaska				Zbir
	Umrli	Penzionisani	Dali ostavku	Otpušteni	
Platni razred					
XI	1	-	10	1	12
X	6	1	23	2	32
IX	6	3	4	1	14
VIII	2	1	-	1	4
VII	2	-	1	-	3
VI	-	-	1	-	1
V	1	-	-	-	1
IV	-	1	-	-	1
Ukupno:	18	6	39	5	68

Primjedba: U tabeli I i II nije obuhvaćeno nekoliko službenika koji su vrlo kratko službovali.

građevinskog osoblja, te daje korisne analitičke podatke. Zatim, on svjedoči o značaju koji su građevinski službenici pridavali svojoj djelatnosti i svom staležu, te tražili i od drugih da se to prizna i adekvatno vrednuje.

Iz tabelarnih pregleda kretanja u službi koji su dati u ovom dokumentu vidi se da je u periodu 1879-1906 u državnoj građevinskoj službi dalo ostavku 39 službenika, te da su do 1906.g. samo šestorica inženjera stekla pravo na penziju.

Nezadovoljstvo inženjera cjelokupnim položajem u državnoj službi u BiH 1906.g. ukazuje na to da ova služba, objektivno, nije tada bila privlačna za nove inženjere. Ipak, u periodu 1901-1908 u državnu službu stupaju novi inženjeri i primjetan broj tehničara koji su, kao i službenici koji su ranije došli, mijenjali mjesto službovanja prema potrebama službe.

Od 1902.g. u državnoj službi je bio tehničar Đorđe Knežić, a od 1903.g. inženjeri Ernst Grobois, Julius Hahn, Hugo Keintzel, Ernst Borda, Friedrich German i tehničari Simon Boras, Mizhael Kohn, Josef Brozović, Marko Krezić, Josef Pravdić; od 1904.g. inženjeri Josef Mosser, Josef Čzerny i tehničar Franz Berković; od 1905.g. tehničar Nikola Kovač; od 1906.g. inženjer Adlof Pfeninberger i tehničar Mehmed Dubravić; od 1907.g. inženjeri Karl Ofner, German Friedrich i honorarni saradnici Građevinskog odjeljenja Bertold Knopfmacher i Karl Hudec, a od

III Zbir prosječnog vremena provedenog u službi sadašnjih tehničkih službenika

Radni staž aktivnih inženjera	Platni razredi							
	XI	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV
Ukupan staž koji je bio potreban za sadašnji položaj	od-do		6-16	13-21	12-27	(x) 22-26	20	12
	prosjeak		8,3	18,5	21	24	20	12
Unaprijeđen prije ? godina (prosjeak)	1-5		2-12	1-9	1-10	1-3	1	4
	3,1		5,4	4,6	4,2	1,6	1	4
Prosječni radni staž do danas	3,1		13,7	23,1	25,2	25,6	21	16

Primjedba: (x) jedan nakon 5 godina

Iz gornjih tabela je vidljivo da već sada 58 službenika, tj. skoro polovica svih zaposlenih, nisu dobili unapređenje iznad IX platnog razreda do kraja cjelokupne ovdašnje službe, dok je samo 20 službenika primljeno u IX platni razred. S obzirom na navedene činjenice, a radi odbrane našeg opstanka, potrebno je da ukažemo na nezadovoljavajuće stanje, na činjenicu da nemamo nikakvih izgleda za unapređenje i na loš tretman našeg staleža.

Kako je svima poznato, radi zatvaranje ovdašnje Tehničke srednje škole od strane zemaljske vlade, tamošnji profesori su na raspolaganju i treba da ih primimo u Građevinsko odjeljenje kao građevinske službenike. Nije naša stvar da se o tome izjašnjavamo, međutim, ukazujemo na to da su u zadnje vrijeme sve češće pojave da službenici daju ostavku zbog toga što u drugim područjima mogu bolje ostvariti svoje interese. Čak i mnoge naše kolege odobravaju takve korake i dive se onima koji su izvan službe Zemaljske vlade postigli uspjeh.

Međutim, svi, bez iznimke, vidimo u toj činjenici smanjenje ugleda našeg staleža, a pogotovu kada se traži unapređenje, da ne kažemo, putem ucjene, tj. napuštanjem službe radi ponovnog dolaska i postizanja unapređenja – na uštrb onih koji su do sada vjerno služili.

Posebno su loši izgledi za mlade inženjere kojima je stalo do unapređenja, jer im je to cilj rada i podstrek za velike napore koji se od nas traže.

Prema tome, smatramo da prema sposobnostima treba da bude skraćen rok za unapređenje. Čvrsto smo uvjereni da će Zemaljska vlada naći put za rješenje ovog problema.

Molimo da se potpuno odustane od prijema profesora sa Tehničke srednje škole u našu službu ili da, u krajnjoj liniji, sistem bude tako riješen da smo i mi ravopravni, tj. da na otvorena radna mjesta možemo i mi biti unaprijeđeni. Ako bi se primijenile sadašnje odredbe, onda će već sadašnje loše stanje i loša situacija tehničkog osoblja biti potpuno paralizirani.

Želimo Vam dati k znanju da smo kopiju ove molbe istovremeno dostavili zemaljskoj vladi radi informacije.”

Slijede potisi inženjera svih okružnih ureda i Odsjeka za visokogradnju Građevinskog odjeljenja u Sarajevu, a među njima je i potpis Karla Paržika. (ABH, ZMF- opšta građa, 1906., br. 4612.)

1908.g. inženjer Josef Zalud.¹¹⁷

Osim ovih navedenih novih građevinskih službenika, bilo je još nekih novih građevinskih činovnika u ovom periodu koji su se zadržali kraće vrijeme u državnoj službi. Općenito, ova grupa građevinskih činovnika nije se istakla svojim ostvarenjima kao prethodna.

VI. 3. 1. – ZAKONODAVSTVO U VEZI SA DRŽAVNOM GRAĐEVINSKOM SLUŽBOM U PERIODU 1901-1908

Godine 1907. donesen je zakon u vezi sa disciplinskim prekršajima činovnika.¹¹⁸ Ovim zakonom propisivalo se, između ostalog, kao službena dužnost odgovarajuće ponašanje u službi i izvan službe, te je uslovljeno da bude "dostojno štovanja i povjerenja što ga iziskuje zvanje". Zatim, zloupotreba službenog položaja radi "promicanja privatnih interesa" označena je kao prekršaj, a isto tako i ako "namještenik bez izrične dozvole svoga starješine ureda, odnosno pretpostavljene oblasti, ide za uzgrednom zaradom".

U istom zakonu određene su odgovarajuće kazne za prekršaje službene discipline, a jedna od kazni predviđala je privremeno ili trajno penzionisanje uz smanjenje ili bez smanjenja penzije za 10-50 procenata, uz napomenu da se može primijeniti samo za one činovnike koji su navršeniim vremenom službe već stekli pravo na mirovinu (paragraf 7.).

VI. 4. 0. – REORGANIZACIJA DRŽAVNE GRAĐEVINSKE SLUŽBE 1909. I 1912. GODINE

Predstojnik Građevinskog odjeljenja u periodu 1901-1909 Fridrich Passini penzionisan je 1909.g., a na njegovo mjesto došao je Jakub Mikuli.¹¹⁹ Istovremeno je reorganizovano Građevinsko odjeljenje prema odlukama definisanim u oktobru 1909.g.¹²⁰ Tada je osnovano Gospodarstveno (Wirtschaftliche) odjeljenje koje je obuhvatalo sve poslove u vezi sa zanatstvom, trgovinom, saobraćajem, poljoprivredom, šumarstvom, kao i sa održavanjem cjelokupnog državnog vlasništva i njegovim korištenjem. U okviru tog IV – Gospodarstvenog odjeljenja formiran je Građevinski odsjek (Baudepartment), a rukovodilac odsjeka bio je građevinski direktor (Bau-Direktor), te je ova funkcija povjerena vladinom savjetniku Michaelu Rauchu. Projekte visokogradnje i dalje je potpisivao Karlo Paržik koji je od decembra 1908.g. imao titulu građevinskog nadsavjetnika.¹²¹

Ovom reorganizacijom 1909.g. građevinska služba dovedena je u neposredniju vezu sa svim privrednim granama, te je to trebalo podstaknuti ponovno oživljavanje građevinske djelatnosti, odnosno rada ove službe.

Reorganizacija Zemaljske vlade prema naredbi od 29.V 1912.g. izvršena je tako da je oformljeno šest odjeljenja: I-Političko-administrativno, II-Finasijsko, III-Pravosudno, IV-Privredno, V-Odjeljenje za bogoštovlje i nastavu i VI-Tehničko odjeljenje (za građevinske i željezničke poslove).¹²²

¹¹⁷ Bosnischer Bote, 1900-1908.

¹¹⁸ Zakon o disciplinarnom postupanju sa bos.-herc. Zemaljskim činovnicima i poslužiteljima od 15.VII 1907., Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1907, Sarajevo, 281.

¹¹⁹ Bosnischer Bote, 1909-1911.

¹²⁰ ABH, ZMF-opšta građa, 1910., br. 984, š.2.1.

¹²¹ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

¹²² Naredba c. i kr. zajedničkog ministarstva finansija o organizaciji vlasti zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (Odobrena Previšnjim rješenjem od 29.V 1912.), Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1912, Sarajevo, 1912, 167.

Prilikom ove reorganizacije Karlo Paržik je postao rukovodilac Biroa za visokogradnju VI-Tehničkog odjeljenja¹²³, a predstojnik odjeljenja bio je Theodor Kussevich.¹²⁴ Već u toku 1913.g. predstojnik VI odjeljenja dao je primjedbe na novu organizaciju rada građevinske službe, odnosno na poteškoće u saradnji sa drugim vladinim odjeljenjima.¹²⁵

No, i pored svih reorganizacija, kadrovska situacija državne građevinske službe je slabila, a to se posebno osjećalo u Birou za visokogradnju. Arhitekt Rudolf Tönnies prekida honorarnu saradnju 1911.g., a u ovoj posljednjoj dekadi vanjski saradnici su bili: Berthold Knopfmacher (1907-1914), Theophil Niemann (1909-1914), Ludwig Čaćinović (1911), Josef Pokorny (1911-1917), Josef Vesely (1913), Hugo Švarc (1913-1914), Eduard Madurowicz (1914), Adolf Ružička (1916-1917), Ladislaus Lauda (1917-1918), Hans Berger (1916-1918), kao i raniji saradnik Ludwig Huber (do 1918).¹²⁶

Jedino, zaista značajno novo ime u Birou za visokogradnju bio je arhitekt Josef Pospišil, koji je primljen u službu u januaru 1913.g. i koji je početkom 1915.g. preuzeo od Paržika rukovođenje ovim biroom.¹²⁷ Međutim, objektivne okolnosti u ovom periodu – od ranije loša kadrovska situacija u Birou za visokogradnju i ratno stanje – onemogućili su i Pospišila da realizuje značajnije zamisli ili poboljša organizaciju državne građevinske službe.

VI. 4. 1. – ZAKONODAVSTVO U VEZI SA DRŽAVNOM GRAĐEVINSKOM SLUŽBOM U PERIODU 1909-1918

Loše stanje državne građevinske službe uticalo je da su državni građevinski službenici tražili i mogućnost za “uzgrednu zaradu”, te je zakonom od 12.I 1910. ovo pitanje detaljnije regulisano.¹²⁸ Zakon je utvrđivao da državni građevinski činovnici mogu preuzeti samo one privatne poslove kod kojih je isključeno da će morati intervenisati i kao zvanična lica, te samo onda ako nisu u suprotnosti sa zvaničnom dužnošću. Zatim, uslovljeno je da se ovi poslovi mogu obavljati samo van radnog vremena i van ureda, a da se za preuzimanje većih poslova mora tražiti

¹²³ ABH, ZVS-Prez., 1916., br. 3984.

¹²⁴ Bosnischer Bote, 1912.

¹²⁵ “ U toku zadnjih 5-8 godina, u vrijeme čestih promjena u organizaciji Zemaljske vlade, uobičajilo se da neke grane građevinske službe rade kod pojedinih vladinih odjeljenja manje ili više samostalno, što ima za posledicu da je, u prošloj godini novostvoreno, Tehničko odjeljenje moralo da počne svoje aktivnosti na raznim područjima u vrlo složenom krugu djelovanja. Ova ograničenja nisu samo u suprotnosti sa zadacima novostvorenog odjeljenja VI, nego donose štetu ekonomske i praktične prirode, jer pojedina vladina odjeljenja rade sa vlastitim (!) tehničkim personalom umjesto da prepuste radove građevinskoj službi, te se tako, s druge strane, javlja nedostatak stručnog osoblja.

Zbog ovakvih okolnosti potrebno je da se izvrši reguliranje građevinske službe u cilju koncentracije građevinskih radova u VI odjeljenju. ... U nadležnost VI odjeljenja treba da spada održavanje, uključujući rekonstrukcije i dogradnje: službenih upravnih zgrada, žandarmerijskih kasarni, finansijskih kasarni, državnih objekata koje je vojska uzela pod najam, zgrada okružnih sudova i zatvora, zatim, izgradnja i održavanje škola i hotela.

Također, Tehnička srednja škola treba da dođe u nadležnost VI odjeljenja. Građevinski krediti za novogradnju treba da se uplate građevinskoj službi. Biro za melioraciju treba da bude u sastavu građevinske službe. Zatim, VI odjeljenju treba da bude povjereno upravljanje banjama i klimatskim lječilištima, kao i slatinom u Tuzli (sa iznimkom administrativne i ljekarske službe), kao i aktivnosti u vezi sa turizmom. ...” (ABH, ZMF-opšta građa, br. 14518, š.8.3.)

¹²⁶ Bosnischer Bote, 1907-1918.

¹²⁷ ABH, Personalni list Josefa Pospišila. Detaljniji podaci o ovom arhitekti dati su u prilogu o njegovoj saradnji sa Paříkom.

¹²⁸ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 12.I 1910., br. 170.582/IV iz 1909.g. o radu javnih zvaničnika stručnjaka na polju privatnog građenja u Bosni i Hercegovini, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1910, Sarajevo 1910, 18.

posebna dozvola Zemaljske vlade ili za manje poslove dozvola okružne oblasti ili gradskih vlasti. Dozvoljavala se samo izrada projekata i predračun radova, a zabranjivalo upravljanje izgradnjom ili sama izgradnja.

U ovom periodu, 30.III 1914.g. donesen je i zakon o penzionisanju¹²⁹ kojim je bilo utvrđeno da radni staž za sticanje pune penzije treba da iznosi 35 godina (osim za nastavnike – 30 godina), a paragrafom 2. bilo je određeno da službenici koji navršu taj radni staž ili 60 godina života mogu biti penzionisani na vlastitu molbu, a da se ne dokazuje – što inače treba – da su za službu nesposobni.

Zanimljivo je da je tek 1916.g. donesen zakon o obavezi polaganja državong ispita za državne građevinske službenike, tj. definitivni prijem u državnu službu bio je uslovljen nakon godinu dana službovanja i polaganja ovog ispita.¹³⁰

.....

U cjelini, zaključuje se da je državna građevinska služba u periodu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini imala nekoliko različitih razvojnih perioda. Osnivanje i uspostavljanje organizacije službe izvršeno je u periodu 1879-1884; razvoj i proširenje djelatnosti bili su najuspješnije organizovani u periodu 1885-1901; stagnacija je bila evidentna u periodu 1901-1908, pa ni reorganizacijae 1909. i 1912.g. nisu pomogle oživljavanju njenog rada do kraja austrougarske uprave.

¹²⁹ Zakon od 30.III 1914.g. kojim se promjenjuju neke odredbe iz propisa o mirovini bosansko-hercegovačkih činovnika i poslužitelja kao i njihovih udovica i sirota, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1914, Sarajevo 1914, 123.

¹³⁰ Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 22.XI 1916., br. 13.517/prez., kojom se uvodi administrativni ispit za zemaljsku građevinsku službu u Bosni i Hercegovini, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1916, Sarajevo 1916, 403.